

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra sociální práce

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Zuzana Prosová

Sociální zemědělství

Social farming

Ráda bych poděkovala PhDr. Jaroslavě Šťastné, PhD. za cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při konzultacích. Dále bych ráda poděkovala respondentům, bez jejichž účasti by výzkum nemohl být realizován.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Všechny použité prameny a literaturu jsem vždy řádně citovala. Prohlašuji, že tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. 12. 2019

.....

Zuzana Prosová

Abstrakt

Cílem diplomové práce je představit koncept sociálního zemědělství a zjistit, zda je vhodnou metodou sociální integrace osob se zdravotním a sociálním znevýhodněním. Jedná se o inovativní přístup, který sdružuje dva koncepty: multifunkční zemědělství a sociální služby. Teoretická část práce objasňuje myšlenku sociální ekonomiky a sociálního podnikání. Dále se zaměřuje na sociální zemědělství v České republice a v Evropě. Definuje jeho teoretická východiska, aktéry a zdroje financování. Práce zkoumá propojení zemědělských aktivit se sociální prací, přínosy a limity konceptu pro zaměstnance, zemědělce a lokální komunitu. Dále se zaměřuje na současné problémy, se kterými se sociální zemědělství v České republice potýká a které brání jeho rozvoji. Data byla získávána prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů. Výsledky výzkumu poukázaly na nespočet výhod pro všechny zúčastněné. Jako největší nevýhoda se ukázala neznalost konceptu a s tím spojené nedocnění ve společnosti.

Klíčová slova: sociální ekonomika, sociální podnik, sociální zemědělství, sociální farma, green care, osoby se zdravotním a sociálním znevýhodněním

Abstract

The aim of the thesis is to present the concept of social farming and to see if it is a suitable method of social integration of people with health and social disadvantages. It is an innovative approach that brings together two concepts: multifunctional agriculture and social services. The theoretical part of the thesis clarifies the idea of social economy and social business. It also focuses on social farming in the Czech Republic and Europe. It defines its theoretical background, actors and sources of funding. The thesis examines the link between agricultural activities and social work, benefits and limits of the concept for employees, farmers and the local community, and further focuses on the current problems that social farming in the Czech Republic is facing and that hinder its development. The data was obtained through semi-structured interviews. The results of the research showed countless benefits for all involved. The biggest disadvantage was the ignorance of the concept and the associated underestimation in society.

Key words: social economy, social enterprise, social farming, social farm, green care, people with physical and social impairment

Seznam zkratek

Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten – AWBZ

Evropský sociální fond – ESF

Hlavní výzkumná otázka – HVO

Multifunctional Agriculture in Europe – MAiE

Nestátní neziskovou organizaci – NNO

Podpůrný a garanční rolnický a lesnický fond, a.s. – PGRLF

Program rozvoje venkova – PRV

Social Farming in Higher Education – SoFarEDU

Úřad práce České republiky – ÚP

Vedlejší výzkumná otázka – VVO

WorldWide Opportunities on Organic Farms – WWOOF

Obsah

Seznam zkratk	5
ÚVOD	8
TEORETICKÁ ČÁST	10
1 Třetí sektor, sociální ekonomika a sociální podnikání	10
1.1 Třetí sektor a sociální ekonomika	10
1.2 Projekty podporující sociální ekonomiku	13
1.3 Sociální podnikání a sociální podnik	14
2 Pojmosloví	15
2.1 Koncept Green care	15
2.2 Multifunkční zemědělství	16
2.3 Komunitně vedený místní rozvoj	17
3 Sociální zemědělství	18
3.1 Definice	18
3.2 Sociální zemědělství v České republice	19
3.3 Sociální služby	20
3.4 Cílová skupina sociálního zemědělství	22
3.5 Hlavní aktéři sociálního zemědělství	23
3.6 Přínosy sociálního zemědělství	26
3.6.1 Přínosy sociálního zemědělství pro zaměstnance	26
3.6.2 Přínosy sociálního zemědělství pro zemědělce	26
3.6.3 Přínosy sociálního zemědělství pro společnost	27
3.7 Modely sociálního zemědělství	27
3.8 Financování a podpora sociálního zemědělství	28
3.9 Instituce na podporu sociálního zemědělství	30
3.10 Vzdělávání v sociálním zemědělství	31
4 Sociální zemědělství v Evropě	33
4.1 Sociální zemědělství v Itálii	34
4.2 Sociální zemědělství v Norsku	35
4.3 Sociální zemědělství v Nizozemsku	36
Empirická část	38
5 Výzkumné šetření	38
5.1 Cíl práce	38

5.2	Výzkumné otázky.....	38
5.3	Metoda výzkumu.....	39
5.4	Technika sběru dat	39
5.5	Kvalita a limity výzkumu.....	41
5.6	Cílová skupina a oblast sociálního zemědělství.....	41
5.7	Prezentace a interpretace dat.....	45
5.7.1	Sociální zemědělství a sociální služby.....	46
5.7.2	Motivace a založení zemědělského podniku	49
5.7.3	Přínosy a limity sociálního zemědělství pro zaměstnance.....	50
5.7.4	Přínosy a limity sociálního zemědělství pro zemědělce	52
5.7.5	Přínosy sociálního zemědělství pro společnost	54
5.7.6	Současné problémy sociální zemědělství v České republice.....	55
6	Diskuse	57
	Závěr	59
	Seznam použité literatury	61
	Seznam tabulek, obrázků a příloh.....	66

ÚVOD

Sociální zemědělství představuje koncept, který není široké veřejnosti příliš známý, i přesto se mu v posledních letech začíná dobře dařit a rozvíjí se. Jeho posláním je, mimo vlastní zemědělskou produkci, vytvářet a nabízet pracovní místa, poskytovat sociální služby a vzdělávací aktivity. Jednotlivé aktivity jsou sestavovány dle individuálních schopností a potřeb daného člověka. Cílem práce je představit koncept sociálního zemědělství jeho podoby a aktuální stav v České republice. Zjistit, jaké je postavení sociálních služeb v zemědělství a zviditelnit přínosy sociálního zemědělství pro sociální práci. Motivací pro zpracování práce byla prokazatelná absence česky psané literatury, dat a informací, které se tímto konceptem zabývají a mohou přispět k větší popularitě a rozvoji sociálního zemědělství.

Vzhledem k tomu, že práce tvoří součást identity člověka, má v životě člověka nezastupitelnou roli. Prostřednictvím práce navazujeme sociální vazby a přátelství, strukturujeme náš čas, zdokonalujeme naše dovednosti a znalosti a v neposlední řadě má nepostradatelnou ekonomickou funkci. Řada lidí má však možnost získat práci do značné míry ztíženou. Sociální zemědělství dává všem, bez rozdílů, příležitost najít si své místo a zažít to, co většině z nás připadá samozřejmé. Klidné a podporující prostředí přispívá k fyzickému a duševnímu zdraví zaměstnanců. Znevýhodněné osoby mají možnost získat nové pracovní zkušenosti, kompetence a posílit tak své sebevědomí. Jednotlivé aktivity se přizpůsobují konkrétní cílové skupině. Cíle jsou různorodé od možnosti dostat se mezi lidi a navazovat neformální vztahy až po příležitost vstoupit na chráněný nebo volný trh práce, a to vše v souladu s přírodou.

Realizátorem sociálního zemědělství jsou malé či střední podniky, které jsou ve většině případů rodinného charakteru. Hospodáři se řídí principy ekologického zemědělství a snaží se o udržitelný způsob produkce, který prospívá celé společnosti. Stále větší procento lidí v dnešní době hledá potraviny, které pochází z ekologického, lokálního zemědělství. Prostřednictvím sociálního zemědělství mají konzumenti možnost zkrátit svůj potravní řetězec, podporovat lokální ekonomiku, poznat „svého“ zemědělce a podpořit znevýhodněné osoby.

Práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. První kapitola práce popisuje sociální podnikání, na kterém je sociální zemědělství založené. Druhá kapitola se věnuje konceptům, které stojí v centru pozornosti sociálního zemědělství a tvoří jeho základ. Předmětem třetí kapitoly je samotné sociální zemědělství. Představuje vše, co se pod tímto pojmem skrývá,

definuje jeho hlavní aktéry a cílové skupiny. Speciální pozornost je věnována jeho propojení se sociálními službami. Dále se práce věnuje možnostem financování a vzdělávání. Na závěr teoretické části jsou popsány tři příklady ze zahraničí. Jedná se o země, ve kterých má sociální zemědělství již stabilní místo a mohou sloužit jako příklady dobré praxe.

Cílem empirické části práce je zjistit, jaký vliv má sociální zemědělství na začleňování osob se zdravotním a sociálním znevýhodněním do společnosti. Dále se práce pokusí objasnit, jakým způsobem probíhá naplňování zákona o sociálních službách, a identifikovat přínosy a limity sociálního zemědělství z pohledu zaměstnance, zemědělce a lokální komunity. Výzkum se zaměřuje na prvotní motivaci, která vedla k založení sociálního podniku v zemědělství, a jaké jsou současné problémy, se kterými se aktéři potýkají a které brání dalšímu rozvoji.

TEORETICKÁ ČÁST

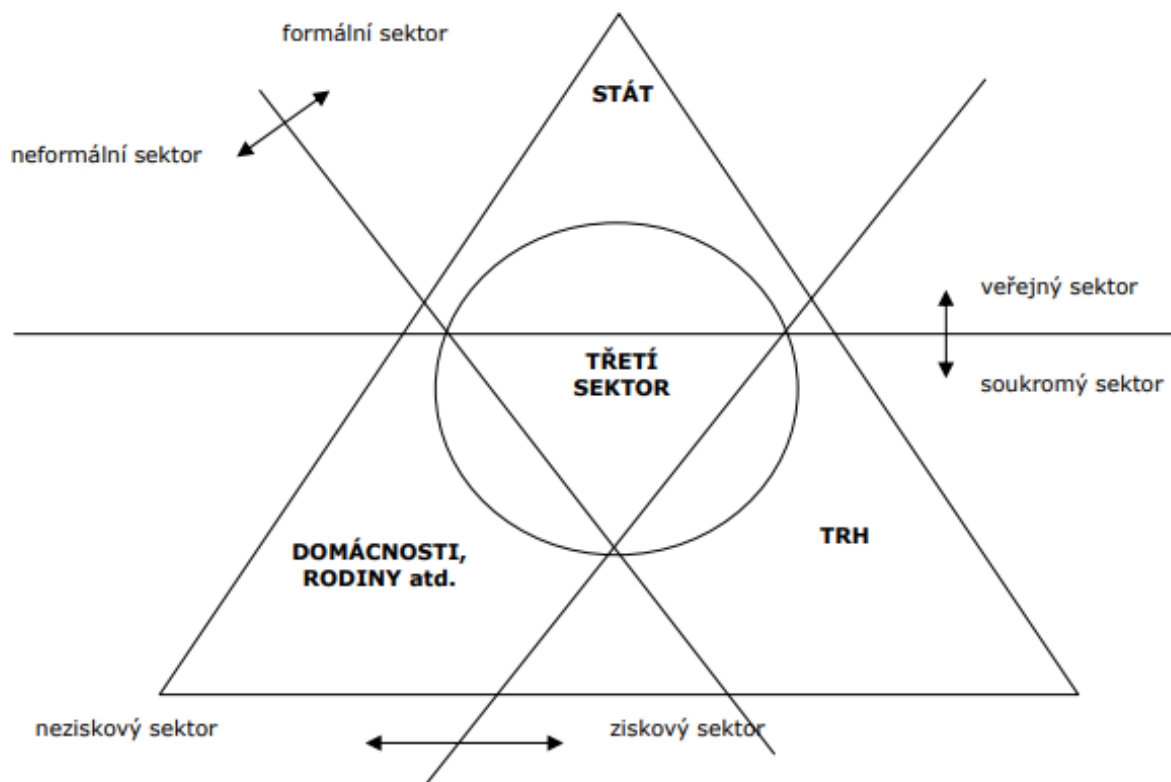
1 Třetí sektor, sociální ekonomika a sociální podnikání

Pro zasazení tématu do širších souvislostí první kapitola stručně představí koncept sociální ekonomiky a sociálního podnikání.

1.1 Třetí sektor a sociální ekonomika

Sociální zemědělství lze uchopit jako nástroj sociální ekonomiky. Z tohoto důvodu je potřeba osvětlit, co všechno se pod pojmem sociální ekonomika skrývá. Jasná definice není ustálená a liší se od autora k autorovi. „*Pojem sociální ekonomika sahá až do 19. století, kdy byly zakládány různé nové typy organizací a podniků kolektivně skupinami lidí v reakci na problémy vyvolané změnami v ekonomickém systému*“ (Dohnalová, 2012, s. 29). Řadíme ji do tzv. třetího sektoru. Tento sektor má řadu různých označení. V České republice se nejčastěji nazývá jako sektor neziskový, občanský nebo dobrovolnický. Jedná se o část ekonomiky, v níž jsou zastoupeny soukromé ekonomické subjekty, které vykonávají ekonomickou činnost a jsou nezávislé na státu, ale odlišují se od tržních ziskových společností tím, že sledují sociální, environmentální a lokální cíle. Občanský sektor vstupuje do vztahů s veřejným i se ziskovým sektorem. Tyto vztahy by měly být všestranně prospěšné a měly by přispívat k ekonomickému, sociálnímu a kulturnímu rozvoji společnosti (Johanisová, 2008).

Základní sektorové členění ekonomiky lze nalézt v knize *Social Enterprise and the third sector* od švédského ekonoma Victora Alexise Pestoffa a kol. Pestoffův trojúhelník rozděluje národní hospodářství do několika sektorů, které se navzájem ovlivňují a prolínají. Třetí sektor zaujímá místo mezi státem, trhem a domácnostmi. Stát poskytuje neziskovému sektoru finanční zdroje a ovlivňuje ho regulačními opatřeními. Domácnosti společně s trhem spolu vytvářejí soukromý sektor. Jsou zdrojem finančních prostředků. Nakupují a spotřebovávají služby, platí členské poplatky a přispívají na třetí sektor svými daněmi. Dále se mohou účastnit skrze dobrovolnickou činnost. Trh zastupuje soukromé firmy i malé podnikatele formálně zaměřené primárně na dosažení zisku. V některých místech se zóny překrývají, těmito oblastem se říká hraniční nebo také smíšené. V těchto místech mohou být instituce, které jsou státní, ale jejich cílem je dosahování zisku. Nebo naopak firmy, které jsou soukromé, ale jejich poslání zasahuje i do veřejného sektoru nebo jsou z veřejného sektoru z části financovány (Rekořík, 2010).

Obrázek č. 1: Sektory národního hospodářství. Zdroj: Evers, Laville, 2004

Koncept sociální ekonomiky byl v Evropě spojen s asociacemi a družstvy. Vznikl jako reakce na nové životní podmínky vzniklé rozvojem průmyslového kapitalismu v 18. a 19. století. První náznaky sdružování do družstev se objevilo ve Velké Británii mezi průmyslovými dělníky jako odezva na drsné životní podmínky. Pojem sociální ekonomika se v ekonomické literatuře začal objevovat ve 30. letech 19. století a je spojen s francouzským ekonomem Charlesem Dunoyerem a jeho dílem *Nové pojednání o sociální ekonomice*. Formuje se pod vlivem myšlenek sociální solidarity a spravedlnosti, stejně jako udržitelné ekonomické spolupráce jednotlivců (Chaves, Monzón, 2008).

K definování subjektů sociální ekonomiky a společenských hodnot docházelo ve Francii, kde byla vytvořena Charta sociální ekonomiky v roce 1980. Tento dokument obsahuje a definuje hlavní hodnoty sdílené subjekty sociální ekonomiky. Mezi tyto hodnoty patří například prosazování demokratického principu jako základního prvku řízení. Dále se v dokumentu uvádí

princip jeden člověk – jeden hlas, který je pravidlem pro rozhodování. Další definovanou hodnotou je princip svobodného zapojení členů v organizaci. Na to dále navazuje posilování vztahů mezi členy, čehož lze docílit jejich postupným vzděláváním a stejně tak i informovaností. V neposlední řadě je v Chartě definována hodnota práva na rozvoj každého subjektu. Poslední definovanou hodnotou je právo pozitivního přebytku. Přebytek ovšem nesmí být využit k osobnímu zisku, ale musí sloužit společnému zájmu organizace nebo zájmu jejích členů (Dohnalová, 2006).

V dokumentu jsou uváděna nová a moderní řešení různých témat od integrace osob ohrožených sociálním vyloučením, přes rozvoj místních zdrojů, až po komunitní soudržnost a mnoho dalších. Je vycházeno z předpokladu, že stát není schopný v plné míře uspokojit ani finančně zabezpečit především sociální potřeby veškerého obyvatelstva a že tradiční tržní pojetí úplně nevyhovuje nárokům moderní demokratické společnosti. Veškeré hodnoty, které jsou v chartě uvedeny a definovány, jsou v různé míře nadále sdíleny a prosazovány subjekty i v současnosti (Fokus Praha, o. s. 2007).

Při definování sociální ekonomiky se uplatňují zejména dva přístupy:

1. **Právně institucionální přístup** identifikuje právní formy subjektů sociální ekonomiky. Je zakotven v dokumentech Evropské komise, kde jsou uváděny čtyři základní pilíře sociální ekonomiky. Mezi tyto pilíře patří družstva, asociace, nadace a vzájemné společnosti. K nim se přidávají nové formy sociálních podniků podle národní legislativy.
2. **Normativní přístup** se zaměřuje na určení charakteristických rysů subjektů sociální ekonomiky, které sdílejí hodnoty definované v principech Charty sociální ekonomiky. V přístupu je typické propojení ekonomické činnosti se sociálním nebo environmentálními cíli a využívání různých postupů či metod práce, které lze označit za sociálně přínosné (Dohnalová, 2012).

1.2 Projekty podporující sociální ekonomiku

Rozvoj sociální ekonomiky podporuje Evropská unie i jednotlivé státy. Vznikla celá řada mezinárodních organizací a podpůrných sítí, které sdružují jednotlivé subjekty sociální ekonomiky. Na úrovni České republiky jde například o síť TESSEA ČR, z.s. Jedná se o nestátní neziskovou organizaci (NNO) fungující od roku 2015, která si jako cíl své činnosti stanovila přispívat k rozvoji sociálního podnikání. Tato organizace podniky propojuje, podporuje jejich zájmy a zároveň je i prezentuje na veřejnosti. Jejich aktivity jsou zaměřeny na budování a profesionalizaci sociálního podnikání. Pořádá vzdělávací aktivity, spolupracuje s akademickou sférou či zahraničními organizacemi, vydává odborné publikace, periodika aj. (TESSEA ČR, z.s., 2015).

Dalším důležitým zdrojem informací na našem území je projekt Ministerstva práce a sociálních věcí jménem Podpora sociálního podnikání v ČR pokračuje, který je financovaný z Evropského sociálního fondu. „*Projekt se zaměřuje na rozvoj podpůrné sítě lokálních konzultantů, odborných poradců a možností stáží pro začínající nebo rozvíjející se sociální podnikatele*“ (ESFCR, 2019). Na webovém portálu České sociální podnikání je k nalezení adresář sociálních podniků, informace pro veřejnost, ale i důležité informace o možnostech financování včetně aktuálních výzev a nabídek.

Tématem sociálního podnikání se od roku 1966 zabývá výzkumná síť EMES, díky které bylo chápání sociálního podnikání do značné míry sjednoceno. EMES je pojmenována podle francouzského názvu svého prvního výzkumného projektu L'EMergence de l'Entreprise Sociale en Europe (Vznik sociálních podniků v Evropě), který byl dokončen v letech 1996–2000. Jedná se o výzkumnou síť univerzitních výzkumných center a jednotlivých výzkumných pracovníků v oblasti sociálního podnikání, kteří vytvářejí soubor teoretických a empirických znalostí týkajících se konceptů sociální ekonomiky. Za účelem lepší výměny informací organizace v roce 2013 umožnila členství i mimoevropským státům. Jejich hlavní činnost se soustředí na podporu a rozvoj sociálních podniků a podnikání, sociální a solidární ekonomiky a sociální inovace (EMES, 2019).

Na úrovni Evropské unie reprezentuje subjekty sociální ekonomiky organizace Social Economy Europe (dříve European Standing Conference of Cooperatives, Mutual societies, Associations and Foundations – CEP – CMAF). Usiluje o podporu sociální ekonomiky na poli politickém a

právním. Podporuje úlohu a hodnoty podniků, demonstruje jejich schopnost vytvářet udržitelný růst a konkurenceschopnost (Socioeco.org, 2019).

1.3 Sociální podnikání a sociální podnik

Podle výše zmíněné organizace TESSEA ČR, z.s. lze sociální podnikání charakterizovat jako podnikatelské aktivity, které jsou prospěšné společnosti a stejně tak i životnímu prostředí. Sociální podnikání plní důležitou funkci v místním rozvoji a dále i napomáhá vytváření pracovních příležitostí pro osoby, které jsou v určitém ohledu znevýhodněny. Příkladem mohou být osoby se zdravotním, sociálním, ale i kulturním znevýhodněním. Pro sociální podnik by neměla být prioritou pouze dosahování zisku. Stejný důraz je kladen zároveň i na zvýšení veřejného prospěchu (TESSEA ČR, z.s., 2014).

Pro sociální podnikání zatím neexistuje jednotná právní definice. Z tohoto důvodu existuje řada přístupů a pojetí – všechny v sobě však zahrnují charakteristiky, které jsou pro sociální podnikání nezbytné.

Podnikání je založeno na myšlence trojího prospěchu z anglického triple bottom line. Podnik, který se řídí tímto trojím prospěchem, říká občanům, že se zaměřuje nejenom na ekonomickou stránku, ale zajímá ho i životní prostředí a společenský kapitál. Dle nově připravovaného zákona o sociálním podnikání se bude jednat o fyzickou nebo právnickou osobu, které byl přiznán status sociálního podniku. Činnost směřuje k naplnění veřejně prospěšného cíle, který je formulován v základacích dokumentech. Zisk, kterého firma dosáhne, musí být z více než 50 % využit pro další rozvoj podniku, anebo za účelem zajištění společensky prospěšných činností (TESSEA ČR, z.s., 2014).

Sociální podniky lze rozlišit dle služby, kterou poskytují. Zvláštním typem, který je důležité zmínit, je sociální integrační podnik (z anglického work integration social enterprise - WISE). V základních dokumentech těchto organizací je jako veřejně prospěšný cíl stanoveno zaměstnávání a sociální začleňování osob znevýhodněných na trhu práce (TESSEA ČR, z.s., 2014). Dále musí podíl znevýhodněných zaměstnanců tvořit alespoň 30 % průměrného ročního počtu zaměstnanců přepočteného na úvazky a podnik musí provádět prokazatelné aktivity směřující k dalšímu uplatnění těchto osob na trhu práce a/nebo sociální integraci a zajišťuje svým znevýhodněným zaměstnancům psychosociální podporu (Věcný záměr zákona o sociálním podnikání, pracovní verze).

2 Pojmosloví

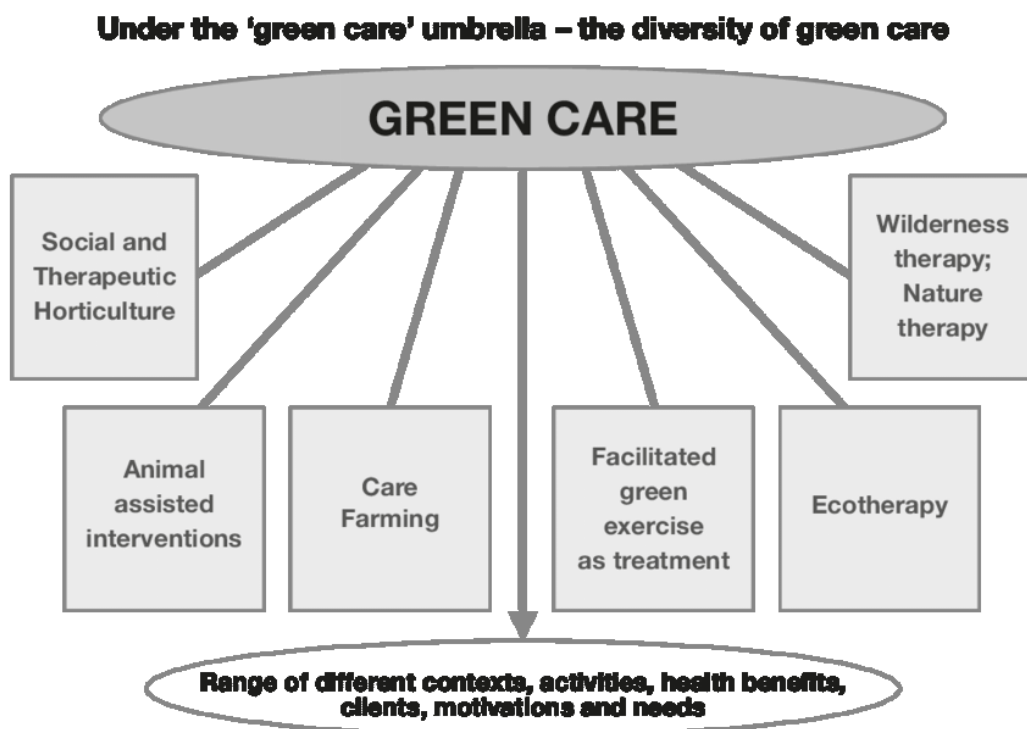
Tato kapitola představuje tři koncepty, které jsou v centru pozornosti sociálního zemědělství a tvoří jeho základ.

2.1 Koncept Green care

Pojem Green care, který se objevuje v zahraniční praxi, je hlavním východiskem pro sociální zemědělství. Využívání přírody a čistého vzduchu v péči o lidi se objevilo již ve středověku. Byly zakládány nemocnice, kláštery a kostely, které byly obklopeny zahradami a parky. Jejich cílem bylo zpříjemňovat zotavování. V psychiatrických zařízeních byly dokonce zřizovány farmy nebo rozsáhlé zahrady, kde byly za pomoci pacientů produkovány potraviny pro jejich obyvatele a přebytky dále prodávány. Práce pacientům umožňovala příležitost pro různé smyslové zážitky, které byly považovány za terapeutické. Za jednoho z významných průkopníků lze považovat Benjamina Rushe, který na začátku 19. století posazoval léčbu tuberkulózy na čerstvém vzduchu a slunci. Podnítil tak vznik horských sanatorií, ve kterých se mohli rehabilitovat i lidé po úrazech či zlomeninách (Sempik a kol., 2010, s. 11-18).

Koncept Green care je zastřešujícím pojmem pro sociální, terapeutické, léčebné a vzdělávací aktivity. Patří sem různorodá škála aktivit a činností, při nichž dochází k udržení či zlepšení psychického a fyzického stavu člověka. Hlavním cílem je dosažení blaha člověka na základě vzájemné interakce jedince a přírody. Aktivity se mohou odehrávat téměř kdekoli a jakýmkoli způsobem. Níže uvedené schéma znázorňuje aktivity, které se pod pojem Green care řadí a vycházejí z něj (Chovanec a kol., 2015).

Následující schéma (Obrázek č. 2) zobrazuje pojem Green care a prvky, které zahrnuje. Mezi jednotlivé prvky se řadí například terapeutické zahradnictví, zooterapie, ekoterapie a další.

Obrázek č. 2: Green care aktivity. Zdroj: Sempik et. al., 2010

2.2 Multifunkční zemědělství

Multifunkčnost nebo multifunkční zemědělství jsou termíny, které obecně poukazují na to, že zemědělství může vedle potravin vyrábět i jiné než komoditní výstupy. Produkci komodit se rozumí zboží a služby. Nekomoditou jsou myšleny ty věci, pro které neexistuje trh. Tento koncept nabývá stále většího mezinárodního významu. Dle Wilsona (2001) dochází k přechodu od produktivistického zemědělství k postproduktivistickému a následně k multifunkčnímu zemědělství.

Moderní zemědělská produkce přinesla řadu negativních dopadů. Větší tlak ze strany konkurenceschopnosti na mezinárodní úrovni, zvýšení potřeb produkce a nepřímo s tím spojený úbytek menších farem. Zhoršující se dopad na životní prostředí, odtok živin, eroze a riziko akumulace pesticidů a herbicidů v půdě, vodě a potravinovém řetězci. V rovině sociální můžeme mluvit o nižším postavení zemědělců a jejich větší izolaci. Kvůli těmto důvodům dochází ke snaze směřující k větší udržitelnosti (Multifunctional Agriculture, 2000).

Na tyto dopady reaguje multifunkční zemědělství. Jedná se o přístup vzniklý v 90. letech a je spojován s vyjednáváním liberalizace zemědělského obchodu. Definovat ho lze jako přístup, který se zaměřuje na podporu širších cílů mimo vlastní komoditní produkci (Hrabák, 2006, s. 21). Ministři zemědělství členských států OECD poprvé uznali koncept multifunkčnosti v roce 1998 (OECD, 2001).

Jedná se o snahu vytvořit systémově orientovaný koncept, který kromě svého primárního účelu (produkce potravin a krmiv), sleduje další cíle. Mezi ty řadíme aktivity vzdělávací, rekreační, kulturní, ekologické, terapeutické a sociální. K dosahování těchto cílů jsou preferovány výrobní metody šetrné k životnímu prostředí, ochrana krajiny a rozvoj aktivit venkova s udržení pracovních příležitostí (Wilson, 2001). Mezi multifunkční zemědělství řadíme také sociální zemědělství, které klade velký důraz na mimoprodukční funkci zemědělství. (více v kapitole 3 Sociální zemědělství)

2.3 Komunitně vedený místní rozvoj

Sociální zemědělství je koncept, který podporuje a rozvíjí lokální společenství. Z tohoto důvodu je vhodné zmínit několik informací o projektu, který byl v České republice zařazen do programového období Evropských strategických a investičních fondů (ESIF) pro roky 2014-2020. Komunitně vedený místní rozvoj (z anglického Community-led Local Development-CLLD) je integrovaný nástroj určený k podpoře místního rozvoje. Základním cílem je skrze rozvojové opatření a aktivity zlepšovat život a životní prostředí ve venkovských oblastech. Hospodářského a sociálního rozvoje je dosahováno zdola (bottom up) za účasti místních aktérů, kteří nejlépe znají své okolí a potřeby (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2018).

V rámci projektu jsou realizována mnohá opatření, která mají příbuzný vztah k sociálnímu zemědělství. Mezi ně patří například zvyšování kvality a dostupnosti služeb a s tím spojená snaha o dosažení sociální inkluze. Dalším opatřením je vznik nových a zároveň rozvoj stávajících podnikatelských aktivit v oblasti sociálního podnikání. V projektu je zmiňován i rozvoj infrastruktury pro poskytování zdravotních služeb a péče o zdraví. Dále má docházet k podpoře sociálního začleňování osob sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených. Nabízí se několik možností, jakými lze sociální inkluzi podpořit. Příkladem může být poskytování vhodně vybrané sociální služby, případně i dalších programů a činností z oblasti sociálního začleňování. Stejně tak je i důležitá podpora komunitní sociální práce a

komunitních center, díky kterým dochází ke zjednodušení procesu sociálního začleňování, ale slouží i jako prevence sociálního vyloučení. V projektu je konečně uvedena i podpora opatření v oblasti zaměstnanosti (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2018, s. 8-9).

3 Sociální zemědělství

3.1 Definice

Zemědělství má v České republice od nepaměti nezastupitelnou roli. Práce na rodinných farmách historicky představovala uplatnění pro široké vrstvy obyvatelstva i ty méně kvalifikované nebo znevýhodněné. V průběhu let však prošlo řadou změn. Vývoj byl ovlivněn především vyvlastňováním půdy a zánikem soukromých rodinných farem, socialistickým modelem založeným na kolektivizaci, centrálním plánováním, vznikem velkých státních zemědělských družstev a celkovou intenzifikací zemědělské výroby a v neposlední řadě přechodem na tržní mechanismus a vstupem do Evropské unie. V roce 2004 se české zemědělství stalo součástí rozsáhlého jednotného trhu a implementovalo společnou zemědělskou politiku. Tímto vstupem získalo řadu výhod jako například možnost čerpání peněz z podpory ze strukturálních fondů. Zavázalo se také k dodržování propojení zemědělské činnosti s péčí o krajinu a rozvoj (Žídková, 2005).

Kromě změn systémových došlo také ke značnému poklesu rozlohy obhospodařované zemědělské půdy. Od roku 1918 se snížila rozloha zemědělské půdy z 3,5 mil ha na 1,6 mil ha v roce 2018. Souměrně s tím klesá i počet obyvatel, kteří jsou v tomto odvětví zaměstnaní. V roce 2018 bylo v agrárním sektoru pravidelně zaměstnaných 100 tisíc lidí (ČSÚ, 2018).

Sociální zemědělství se v západních zemích objevuje již několik desítek let, avšak v České republice je to pojem stále relativně nový. I přesto lze říct, že se sociálnímu zemědělství daří dobře a zároveň se rychle rozvíjí. Do České republiky se koncept sociálního zemědělství ve své aktuální podobě dostal především díky projektu Multifunctional Agriculture in Europe (MAiE), který proběhl v období let 2011–2014. Česká republika se na projektu partnersky účastnila. (Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování ve venkovském prostředí, 2017, s.11). Sociální zemědělství je ekvivalent anglických termínů Social Farming, Green Care Farming, Farming for Health, Social Agriculture a Farming Therapy. Tento koncept může napomoci při řešení společenských problémů a navrátit život do vesnického prostředí.

Mezi jeho hlavní cíle patří především vytváření nových pracovních míst, podpora místní komunity a odpovědné nakládání s místními zdroji. Vytváří možnost pracovního uplatnění osob se zdravotním postižením, sociálně znevýhodněným, dětem a mládeži s výchovnými problémy a ostatním lidem se specifickými potřebami. Zemědělské aktivity mají příznivý vliv na zdravotní, sociální a duševní pohodu zúčastněných osob. V neposlední řadě jsou farmy, které pracují na principu sociálního zemědělství, důležitým místem pro vzdělávací aktivity spojených s venkovským prostředím.

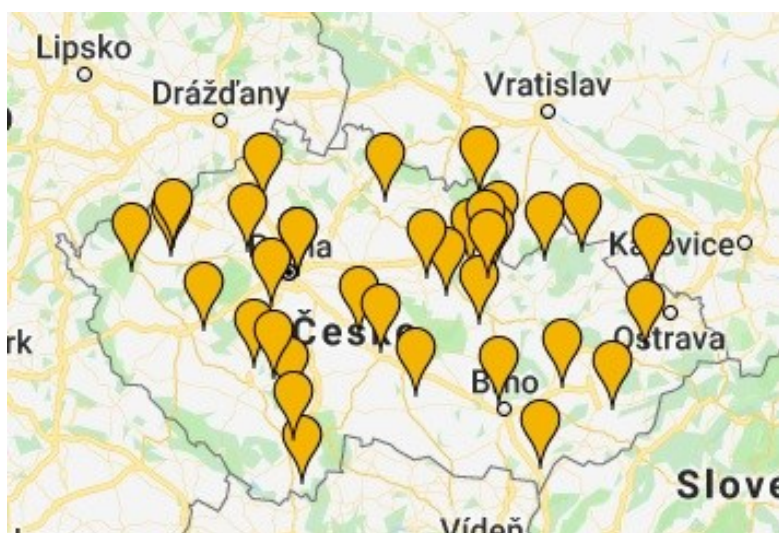
V roce 2012 stanovisko Evropského hospodářského a sociálního výboru vymezilo sociální zemědělství jako *„inovativní přístup sdružující dva koncepty: multifunkční zemědělství a sociální služby / zdravotní péči na místní úrovni. Na straně jedné úzce souvisí s multifunkční povahou zemědělství a plně zapadá do konceptu rozvoje venkova, jelikož umožňuje zemědělcům diverzifikaci jejich příjmů. Na straně druhé je prospěšné pro společnost, jelikož poskytuje sociální služby a zlepšuje stávající služby ve prospěch obyvatel venkovských oblastí prostřednictvím využívání zemědělských a venkovských zdrojů v širokém slova smyslu“* (Stanovisko EHSV NAT/539 Sociální zemědělství, 22. 11. 2012).

3.2 Sociální zemědělství v České republice

Sociální zemědělství je v současnosti na vzestupu. K jeho rozvoji významně přispěly zkušenosti ze zahraničí a příliv peněz z evropských strukturálních fondů. I přes rostoucí oblibu není v českém právním systému přesně ukotveno a definováno, což má za následek nedostatek koordinace mezi jednotlivými politikami a dotačními institucemi. Velký průlom nastal v roce 2015, kdy Ministerstvo zemědělství zřídilo Pracovní komisi sociálního zemědělství, a stalo se tak zastřešujícím orgánem. Mezi její členy patří zaměstnanci Ministerstva zemědělství, zástupci Ministerstva práce a sociálních věcí, nestátních neziskových organizací, Podpůrného a garančního rolnického a lesnického fondu, a.s., Jihočeské zemědělské univerzity a další odborníci (Socialni-zemedelstvi.cz, 2016). V souvislosti s rozvojem vznikla celá řada projektů a publikací, které popisují úspěchy sociálního zemědělství v praxi a snaží se rozšířit povědomí o sociálním zemědělství. Podporou rozvoje se zabývá celá řada organizací. (více v kapitole 3.9 Instituce na podporu sociálního zemědělství v České republice)

V České republice je koncept oficiálně realizován na 35 farmách, které se k němu aktivně hlásí, naplňují jeho charakteristiky a rozvíjejí jej. Jejich podrobný přehled je možné nalézt na webových stránkách socialni-zemedelstvi.cz. Kromě typicky zemědělských farem existují i jiné subjekty poskytující služby sociální integrace se zahrnutím zemědělské složky. Jedná se například o terapeutické zahrady, které využívají k terapeutickým aktivitám vztah přírody a člověka. V současné době lze rozlišovat čtyři hlavní oblasti sociálního zemědělství:

- a) rekvalifikační a terapeutické aktivity;
- b) zapojení do pracovního života a sociální začlenění;
- c) pedagogické aktivity;
- d) služby osobní asistence (Stanovisko EHSV NAT/539 Sociální zemědělství, 22. 11. 2012).

Obrázek č. 3: Mapa sociálních farem. Zdroj: portál socialni-zemedelstvi.cz

3.3 Sociální služby

Sociální práce a sociální služby tvoří nedílnou součást sociálního zemědělství. Dle Matouška (2011, s. 9) jsou cíleně poskytovány společensky znevýhodněným osobám, kterým se prostřednictvím těchto nástrojů má v maximální možné míře usnadnit začlenění do společnosti a tím docílit zlepšení kvality jejich života. Jsou nástrojem pomoci a podpory lidem v nepříznivé sociální situaci. Nevýznamnější zákonnou normou je Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů. Služby může poskytovat státní i nestátní subjekt, ale pouze s oprávněním k poskytování sociálních služeb, které vzniká rozhodnutím o registraci, v případě, že byly splněny podmínky registrace dle §79 Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních

službách. Registrovaný poskytovatel musí splňovat standardy kvality sociálních služeb. Ty jsou obsaženy v příloze 2 vyhlášky Ministerstva práce a sociálních věcí č. 505/2006 Sb. „*Jde o soubor kritérií, kterými je definována úroveň poskytování sociálních služeb v oblasti personálního a provozního zabezpečení sociálních služeb, ale také v oblasti vztahů mezi poskytovatelem a uživateli*“ (Krutilová, 2008, s. 30).

Sociální služby Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, rozděluje na:

- a) sociální poradenství;
- b) služby sociální péče;
- c) služby sociální prevence.

Sociální poradenství

Veškeré služby, které zahrnují jak základní, tak i odborné sociální poradenství.

Služby sociální péče

Jedná se o služby, které mají za cíl pomáhat uživateli zajistit jeho fyzickou a psychickou soběstačnost tak, aby se mohl v co nejvyšší možné míře zapojit do běžného života společnosti. V případech, kdy toto vylučuje zdravotní stav, je nutné zajistit uživateli důstojné prostředí a zacházení.

Služby sociální prevence

Zahrnuje služby, které se snaží zabránit sociálnímu vyloučení osob a pomáhat k překonání nepříznivé sociální situace, která může být ohrožující pro společnost.

Všechny tři formy se poskytují jako služby pobytové, ambulantní nebo terénní. V rámci rozmanitých aktivit na farmě se posilují stávající dovednosti a vyvíjí nové schopnosti, které zvyšují možnosti člověka na nezávislý život. Pro účely sociálního zemědělství je důležité rozlišovat, zda se jedná o služby pro klienty, které mají vazbu na trh práce nebo služby s terapeutickou složkou. V rámci sociálního zemědělství jsou nejčastěji využívány následující sociální služby:

- sociální rehabilitace – představuje soubor činností směřujících k dosažení samostatnosti, nezávislosti a soběstačnosti osob, a to rozvojem jejich specifických

schopností a dovedností, posilováním návyků a nácvikem výkonu běžných pro samostatný život;

- sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi – jsou poskytovány rodině s dítětem, u kterého je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě krizové sociální situace, kterou rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení jeho vývoje;
- sociálně aktivizační služby pro seniory a osoby se zdravotním postižením – mají za cíl zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti a pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí;
- sociálně terapeutické dílny – jsou určeny pro osoby se sníženou soběstačností z důvodu zdravotního postižení a jejich účelem je podpora zdokonalování pracovních návyků a dovedností prostřednictvím sociálně pracovní terapie;
- terapeutická komunita – poskytuje pobytové služby pro osoby závislé na návykových látkách nebo osoby s chronickým duševním onemocněním, které mají zájem o začlenění do běžného života. (Zákon č. 108/2006 Sb.)

V některých zařízeních jsou poskytovány i jiné pobytové sociální služby. Jedná se především o chráněné bydlení, služby následné péče, domy na půl cesty a azylové domy

3.4 Cílová skupina sociálního zemědělství

V rámci sociálního zemědělství je možné najít uplatnění pro celou řadu osob. V kontextu sociální práce je uživatel sociálních služeb velmi často nazýván jako klient. Pro účely diplomové práce jsem se rozhodla používat označení zaměstnanec, jelikož zemědělský subjekt provozuje ekonomické aktivity a usiluje o zisk. Na začátku je nutné si stanovit, pro jakou skupinu budou aktivity určeny a zda jsou pro tuto skupinu vhodné. U znevýhodněných osob je potřeba dbát zvláštního zřetele na typ a hloubku znevýhodnění. Dále je třeba zjišťovat, zda osoby netrpí fobií ze zvířat, nemají alergie či jiné zdravotní potíže, které by při práci hrály zásadní problém. Důležitá je odborná příprava a důkladné zaškolení zaměstnanců i poskytovatelů služeb. Na začátku spolupráce je se zaměstnancem vypracován individuální plán uživatele sociálních služeb. Vypracování individuálního plánu uživatele je pro poskytovatele sociálních služeb povinné. Na vytváření plánu spolupracuje zaměstnanec společně s klíčovým pracovníkem, tím bývá nejčastěji sociální pracovník. Společně nacházejí a definují oblasti rozvoje a cíle, ke kterým zaměstnanec směřuje a chce na nich pracovat. V rámci sociálního

zemědělství se plán nejvíce soustředí na zlepšení sociálních a pracovních dovedností. Individuální plán se v průběhu spolupráce reviduje a upravuje dle aktuálních potřeb zaměstnance. Mezi nejrozšířenější skupiny sociálního zemědělství patří:

- osoby dlouhodobě nezaměstnané;
- osoby po výkonu trestu odnětí svobody,
- osoby opouštějící zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy;
- osoby pečující o jiné závislé osoby;
- osoby pečující o malé závislé děti;
- neaktivní osoby;
- osoby ohrožené vícenásobnými riziky;
- osoby starší 55 let;
- osoby se zdravotním postižením;
- široká veřejnost (Příručka pro zemědělce a veřejnou správu v oblasti podpory a realizace sociálního zemědělství v ČR, 2019).

Všechny tyto skupiny mají často zhoršený přístup k veřejným statkům, které společnost nabízí. Důsledkem může být sociální vyloučení neboli exkluze. Sociální vyloučení lze chápat jako proces, při kterém dochází ke zbavování přístupu jednotlivce nebo skupiny osob ke zdrojům potřebných k zapojení se do ekonomických, sociálních a politických aktivit společnosti (Epolis, 2005). Jeden z hlavních důvodů bývá horší přístup na otevřený trh práce a s tím spojená nezaměstnanost. Za osoby dlouhodobě nezaměstnané jsou považováni uchazeči o zaměstnání evidovaní na Úřadu práce déle než jeden rok. Zaměstnanci si mohou přinášet i řadu dalších problémů jako je nevyhovující bytová situace, zadluženost a ztráta sociálních vazeb. Tyto skutečnosti je třeba reflektovat a pracovat na jejich řešení.

3.5 Hlavní aktéři sociálního zemědělství

Hlavními aktéry sociálního zemědělství jsou:

Zemědělec

Dle Zákona č. 252/1997 Sb., o zemědělství je fyzická nebo právnická osoba, která hodlá provozovat zemědělskou výrobu jako soustavnou a samostatnou činnost vlastním jménem, na vlastní odpovědnost, za účelem dosažení zisku, za podmínek stanovených zákonem a zároveň

osoba, která umožní zdravotně a sociálně znevýhodněným osobám spolupodílet se na běžných činnostech zemědělské farmy.¹

Registrovaný poskytovatel sociálních služeb

„Dle Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, který v konceptu sociálního zemědělství představuje nositele odborných znalostí a kompetencí spojených s cílovou skupinou, které služby poskytuje“ (Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování ve venkovském prostředí, 2017, s.7).

Sociální pracovník

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách stanovuje předpoklady pro práci sociálního pracovníka. Mezi ty patří plná svéprávnost, bezúhonnost, zdravotní způsobilost a odborná způsobilost. Odbornou způsobilostí je vyšší odborné vzdělání, vysokoškolské vzdělání získané studiem v bakalářském, magisterském nebo doktorském studijním programu. Oblast odbornosti by měla být zaměřena na sociální práci, sociální pedagogiku, humanitární práci, sociálně právní činnost, sociální politiku, sociální péči, sociální patologii, právo nebo speciální pedagogiku (Zákon 108/2006 Sb.) Sociální pracovník představuje klíčového pracovníka a vystupuje jako prostředník mezi zemědělcem, zaměstnancem a jeho rodinou. Matoušek (2003) uvádí, že klíčovými charakteristikami sociálního pracovníka je schopnost vcítit se do situace klienta, vnímat nejenom zjevné stránky klientova problému, ale hlavně ty skryté, a podporovat klienta tak, aby řešení jeho problému bylo konstruktivní. Pracovník by měl být co nejvíce otevřený a autentický. Společně s klientem vypracovává individuální plán spolupráce a průběžně ho hodnotí a upravuje dle aktuálních potřeb.

Sociální podnik

Podnik, který se zaměřuje nejenom na ekonomickou stránku podnikání, ale i na životní prostředí a společenský kapitál, a současně pomáhá vytvářet pracovní příležitosti pro cílové skupiny sociálního zaměstnávání se zaměřením na zemědělské činnosti a aktivity (Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování ve venkovském prostředí, 2017, s.7).

¹ V textu uvádím také pojem farmář, který vnímám jako synonymum slova zemědělec. Jedná se o majitele nebo provozovatele zemědělské či chovatelské farmy.

Nestátní nezisková organizace

Nestátní neziskové organizace (NNO) jsou právnické osoby založené s jiným záměrem, než je dosahování zisku a následně jeho rozdělováním mezi odpovědné osoby. NNO bývá naopak obvykle zakládána se záměrem dosáhnout určitého cíle, případně i za účelem uspokojování potřeb určité skupiny obyvatel. Takové právnické osoby bývají dále označovány různými pojmy jako například nevýdělečné, obecně či veřejně prospěšné, nevládní (Co to jsou nestátní neziskové organizace (NNO)?, 2016). V sociálním zemědělství se jedná o organizace, které svými vzdělávacími aktivitami naplňují cíl sociálního zemědělství pro širokou veřejnost.

Lokální samospráva

Do té řadíme obce a kraje, které mají na starosti zřizování a koordinaci vzdělávacích a sociálních služeb na místní úrovni, vytvářejí komunitní a strategické plány rozvoje daného místa (Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování ve venkovském prostředí, 2017).

Realizátor projektů Evropského strukturálního a investičního fondu (ESIF)

„Fondy ESIF se skládají z pěti různých fondů, které všechny patří do působnosti nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 1303/2013“ (Evropské strukturální a investiční fondy (ESIF), nezjištěno). Jejich prostřednictvím je možné financovat a realizovat koncept sociálního zemědělství.

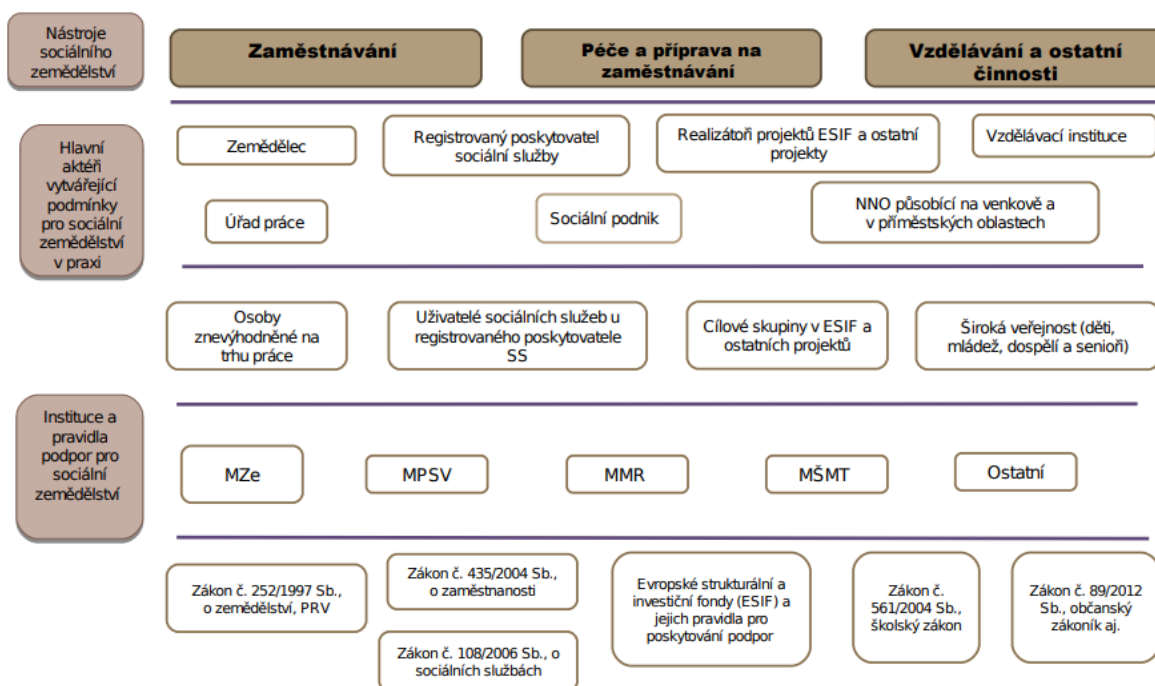

Schéma sociálního zemědělství v ČR

Obrázek č. 4: Schéma sociálního zemědělství. Zdroj: Sociální zemědělství pro laskavý venkov

Schéma graficky zobrazuje nástroje sociálního zemědělství, jeho hlavní aktéry, instituce a právní normy, které mají návaznost na aktivity v sociálním zemědělství.

3.6 Přínosy sociálního zemědělství

Sociální zemědělství reaguje na měnící se potřeby společnosti. Vedle primárního produkčního cíle sleduje i řadu dalších mimoprodukčních, které přispívají celé společnosti. Přínosy sociálního zemědělství můžeme rozdělit do třech kategorií podle toho, kdo z něj má největší profit. Ve skutečnosti se však navzájem propojují a jsou na sobě závislé.

3.6.1 Přínosy sociálního zemědělství pro zaměstnance

Zlepšuje kvalitu života a prospívá zdraví osobám, které se ocitly v tíživé situaci a jsou ohroženy sociální exkluzí v oblasti fyzické, duševní a sociální.

Fyzické zdraví: Zlepšuje se celková tělesná zdatnost, utváří se a prohlubuje pocit bezpečí v mírovém prostředí, které vede k menší agresi, dochází ke snížení pocitů vedoucích k depresi, zmatení a úzkosti. Fyzická práce na farmě může vést ke zlepšení stravovacích návyků a kvalitnějšímu spánku, dochází k prevenci nemocí.

Duševní zdraví: Pracovní uplatnění a znovuoobnovení sociálních vztahů má za následek vyšší sebevědomí, pocity úcty bez předsudků a lepší celkovou subjektivní pohodu. Spolupráce na svěřených úkolech zaměstnancům dává důvěru a odpovědnost.

Sociální výhody: Dochází ke zvýšení sociálních dovedností při kontaktu s ostatními zaměstnanci, rodinou zemědělce a těmi, kteří navštíví farmu, přijetí ostatními, větší ochota zkoušet nové věci, potkávat nové lidi a navazovat přátelství, větší nezávislost a osobní odpovědnost (Costs and Benefits of Social Farming, 2014).

3.6.2 Přínosy sociálního zemědělství pro zemědělce

Přínosy pro zemědělce lze rozdělit na hospodářské a sociální. Nabízejí široké spektrum osvětových a vzdělávacích aktivit pro veřejnost. Větší množství aktivit znamená pro zemědělce diverzifikaci ekonomických zdrojů. Znovuobjevují svoji společenskou roli, která byla v minulosti ztracena, a tím upevňují své postavení ve společnosti. Vytvářením pracovních míst pro integrační zaměstnávání dostávají pocit osobního úspěchu z práce s účastníky a budují si nové mezilidské vztahy (Costs and Benefits of Social Farming, 2014).

3.6.3 Přínosy sociálního zemědělství pro společnost

Sociální zemědělství představuje multifunkční koncept, který chrání životní prostředí a využívá primárně místní zdroje. „*Zemědělci přispívají svou činností k ekonomické a environmentální udržitelnosti venkovských krajin a k dalším mimoprodukčním zemědělským funkcím*“ (Hudcová a kol., 2019). Navrací život do vylidněných venkovských oblastí, zároveň nabízí nová pracovní místa a tím podporuje rozvoj lokální ekonomiky. Vytváří místo pro komunitní setkávání, vzdělávací aktivity a terapii pro široké spektrum osob. V neposlední řadě přispívá k obnově tradic. Vytváří dostupnější síť sociálních, terapeutických a rehabilitačních služeb na venkově (Costs and Benefits of Social Farming, 2014).

3.7 Modely sociálního zemědělství

V sociálním zemědělství vše zvládám sám

Aktivity sociálního zemědělství se nejčastěji odehrávají na rodinných farmách, které nemají více než deset zaměstnanců – jedná se o takzvané mikropodniky. V mnoha případech se jedná o dobře fungující zemědělské subjekty, které se rozhodly obohatit svoje hospodářství o aktivity sociálního zemědělství. Majitel farmy organizuje a řídí chod sám, popřípadě se svými rodinnými příslušníky. Nabízené služby poskytuje neformálně. Aktivity sám vede, popřípadě nabízí své prostory k sociálním aktivitám, k terapiím či dobrovolnickým činnostem. V případě potřeby odborné rady ví, na koho se obrátit. Tento způsob vedení vyžaduje alespoň základní orientaci v zásadách práce s příslušnou znevýhodněnou cílovou skupinou. Do této skupiny řadíme i integrační zaměstnávání v případě, že zaměstnavatel nepotřebuje pro znevýhodněné osoby odborné vedení. Znevýhodněné osoby jsou zaměstnanci v souladu se zákoníkem práce a vztahy mezi nimi se řídí pracovněprávními vztahy (Hudcová a kol., 2019).

V sociálním zemědělství spolupracuji s partnerskou organizací

Druhou možností je navázání dlouhodobé spolupráce s poskytovatelem sociálních služeb. V tomto případě zemědělec poskytuje zázemí a organizuje chod farmy. Odborné sociální vedení mají na starost vyškolení zaměstnanci spolupracující organizace, kteří na farmu společně se zaměstnanci dojíždějí. Nejčastěji se jedná o sociální pracovníky, osobní asistenty a pedagogické pracovníky. V tomto případě se naopak očekává od odborných pracovníků znalost základního zemědělského hospodaření (Hudcová a kol., 2019).

V sociálním zemědělství zaměstnávám odborníky ze sociální nebo vzdělávací oblasti. Třetí variantou je zaměstnat odborníka, který bude zajišťovat chod sociálních a vzdělávacích aktivit. Sociální pracovník je iniciátorem a garantem sociální práce a společně s klientem hodnotí jeho schopnosti a možnosti. Na základě odborné spolupráce je možné žádat o finanční podporu z více zdrojů a diverzifikovat tak finanční příjmy (Hudcová a kol., 2019). Příkladem je program Environmentální výchovy, vzdělávání a osvěty, jehož hlavním cílem je věnování pozornosti vzdělávání žáků a studentů v oblasti životního prostředí a pomáhat tak utvářet jejich pozitivní, odpovědný a zároveň i tvořivý vztah k životnímu (Cíle environmentální výchovy, vzdělávání a osvěty (EVVO), 2019).

3.8 Financování a podpora sociálního zemědělství

Sociální zemědělství je možné financovat pouze z vlastního zisku. Pokud tento zisk nestačí, je možné využít řadu podpůrných opatření státního i nestátního charakteru. Vícezdrojové financování je nejčastějším modelem, který zajišťuje zařízení větší stabilitu a možnost poskytovat více aktivit. Vzhledem k tomu, že se jedná interdisciplinární obor, je možné využít podporu z různých zdrojů. S tím však souvisí i vyšší nároky na administrativu, znalost a orientace v programech finančních podpor. Mezi hlavní aktéry veřejné správy patří Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo zemědělství, Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy, Ministerstvo pro místní rozvoj a Úřad práce České republiky. Dotační zemědělské zdroje lze rozdělit na dvě základní skupiny podle zdroje:

- Evropské dotační programy;
- Národní dotační programy (Hudcová a kol., 2018).

Níže uvádím několik příkladů, prostřednictvím kterých je možné získat finanční podporu.

Úřad práce České republiky (dále jen ÚP)

V případě zaměstnávání osob se zdravotním postižením je možné získat prostředky na pracovní rehabilitaci. Pracovní rehabilitace je souvislá činnost zaměřená na získání a udržení vhodného zaměstnání osoby se zdravotním postižením, kterou na základě její žádosti zabezpečuje místně příslušný ÚP a ten hradí náklady s ní spojené dle zákonem stanovených pravidel. V rámci aktivní politiky zaměstnanosti může zemědělec využít i další opatření od ÚP. Na základě písemné dohody je možné vytvořit pracovní místo pro osobu se zdravotním postižením. Pracovní místo musí být obsazeno po dobu tří let. Na takto zřízené pracovní místo získává zemědělec příspěvek. Pro osobu se zdravotním postižením může příspěvek činit maximálně

osminásobek a pro osobu s těžším zdravotním postižením maximálně dvanáctinásobek průměrné mzdy v národním hospodářství za první až třetí čtvrtletí předchozího kalendářního roku. Další možností je uzavření písemné dohody s ÚP o příspěvku na úhradu provozních nákladů vynaložených v souvislosti se zaměstnáváním osoby se zdravotním postižením. Příspěvek se poskytuje za podmínky, že zaměstnavatel nemá v evidenci daní zachyceny daňové nedoplatky. Roční výše příspěvku může činit nejvýše 48000 Kč na jednu osobu se zdravotním postižením. Zemědělec, který zaměstnává více než 50 % osob se zdravotním postižením z celkového počtu svých zaměstnanců, má možnost uzavřít dohodu o uznání na chráněném trhu práce. Uznaný zaměstnavatel na chráněném trhu práce může poskytovat náhradní plnění v rámci plnění povinného podílu zaměstnávání osob se zdravotním postižením a má nárok, při splnění zákonem stanovených podmínek, na čerpání příspěvku na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením (Zákon č. 435/2004 Sb.).

Podpora sociálního podnikání v České republice

V rámci operačního programu Zaměstnanost Evropského sociálního fondu je možné využít výzvu č. 129 na podporu sociálního podnikání. Hlavním cílem této výzvy je aktivní začleňování, včetně začleňování s ohledem na podporu rovných příležitostí a aktivní účast a zlepšení zaměstnatelnosti. Žadatel musí naplňovat principy sociálního podnikání. Mezi podporované činnosti patří: vytváření a zachování pracovních míst, integrace osob ze znevýhodněných skupin, provozování sociálního podnikání, marketing sociálního podniku a sledování environmentálního dopadu. Dotace může být poskytnuta až do výše 85 % celkových nákladů projektu uvedených v žádosti. V rámci projektu nabízí Ministerstvo práce a sociálních věcí možnost sociálním podnikatelům konzultovat projekty s lokálními konzultanty a experty na sociální podnikání (Podpora sociálního podnikání, 2018).

Ministerstvo zemědělství

Programu rozvoje venkova (dále jen PRV)

V rámci tohoto programu je možné získat finanční prostředky na činnosti spojené s konceptem sociálního zemědělství. „*Sociální zemědělci jako žadatelé se z pohledu PRV žádným způsobem neliší od ostatních žádajících zemědělských subjektů. Musí být stejně konkurenceschopní a ekonomicky udržitelní*“ (Hudcová a kol., 2019, s.10). Aktivita se zaměřují na šest základních oblastí, v jejichž rámci je možné získat dotaci. Mezi ně řadíme například podporu diverzifikace ekonomických aktivit ve venkovských oblastech, vytváření nových pracovních míst, podporu sociálního začleňování a zvýšení hospodářského rozvoje (Hudcová a kol., 2019).

Ministerstvo zemědělství a dotace nestátním neziskovým organizacím (dále jen NNO)

NNO mají možnost požádat o státní neinvestiční dotaci na víceletý projekt realizovaný dle Příručky pro žadatele o dotaci v rámci státní dotační politiky vůči nestátním neziskovým organizacím z kapitoly Ministerstva zemědělství. Cílovou skupinou tohoto projektu jsou občané se zdravotním postižením a venkovští senioři. Hlavním cílem programu je podpora rovných příležitostí a integrace. Jedná se obvykle o jednoleté až tříleté projekty. Dotace může být poskytnuta až do výše 70 % celkových nákladů projektu uvedených v žádosti. Mezi podporované aktivity patří: provoz chráněné dílny, provoz chráněného pracoviště, rehabilitace klientů, vybudování centra bydlení pro venkovské seniory a vyškolení zaměstnanců (Toman, 2018).

Podpůrný a garanční rolnický a lesnický fond, a.s. (dále jen PGRLF)

PGRLF je jedním ze základních pilířů dotační politiky Ministerstva zemědělství. Díky poskytování národních podpor dochází ke zvyšování konkurenceschopnosti českého zemědělství, lesnictví a potravinářství. Dalším cílem je přispět k rozvoji venkova, podpořit zaměstnanost ve venkovských oblastech a v neposlední řadě zabezpečit potravinovou soběstačnost České republiky (Podpůrný a garanční rolnický a lesnický fond, a. s., nedatováno). Zemědělci, kteří zaměstnávají nebo budou zaměstnávat osoby se zdravotním postižením dle zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, mohou využít úvěr z programu Sociální zemědělství. *„Jedná se o investiční i provozní úvěr s možností snížení jistiny úvěru do výše limitu příslušného nařízení de minimis (15 tis. EUR) a to i opakovaně“* (Hudcová a kol., 2019, s. 56).

Ostatní zdroje

Mezi další potenciální zdroje řadíme výzvy Místních akčních skupin, a to především v rámci metody Leader. Tato metoda vnímá jako hlavní aktéry rozvoje venkova samotné obyvatele, kteří mají k místu specifické vazby a vnímají jeho jedinečnost. Banky, nadace a nadační fondy, podpora od dárců a sponzorů.

3.9 Instituce na podporu sociálního zemědělství

AREAviva, z.s. - spolek pro ekologii a zemědělství

Spolek AREAviva vznikl v roce 2001 a jeho hlavním záměrem je podpora několika oblastí v rámci sociálního zemědělství. Oblasti podpory přecházejí od trvale udržitelných forem

zemědělství, přes rozvoj venkova, až po propagaci ekologického zemědělství v České republice (AREAviva, z.s., nedatováno). Působí také v oblasti environmentální výchovy, v jejímž rámci pořádá exkurze pro žáky základních škol na ekofarmy v blízkosti Prahy. Ukazuje jim, jak se pěstují a produkují plodiny, které konzumují, a prohlubují tak jejich vztah k přírodě. Mezi lety 2011-2013 se stala součástí mezinárodního projektu Multifunctional Agriculture in Europe – MAiE (Multifunkční zemědělství v Evropě). Společně se zástupci z Bulharska, Itálie, Portugalska, Nizozemska, Finska a Německa usilovali o šíření znalostí sociálního zemědělství a jeho větší podporu. Spolek se také ujal v rámci České republiky metodické a koordinační činnosti celosvětového projektu World Wide Opportunities on Organic Farms – WWOOF (Celosvětové příležitosti na ekofarmách). Jedná se o komunitu lidí, kteří propagují povědomí o ekologickém zemědělství tím, že poskytují výměnné pobyty návštěvníkům z celého světa. Ti mají možnost za stravu a ubytování na farmách žít, pracovat a učit se o ekologickém zemědělství. WWOOF nyní působí ve 132 zemích. Česká republika se přidala v roce 2003 a momentálně nabízí spojení s 27 ekologickými farmáři a pěstiteli (WWOOF – World Wide Opportunities on Organic Farms, nedatováno).

Asociace sociálního zemědělství, z.s.

Jedná se o celostátní nevládní neziskovou organizaci, která vznikla v roce 2017 v Českých Budějovicích a jejíž účelem je sdružování nejen zemědělců, ale i zpracovatelů, poradců, zástupců vzdělávání, spotřebitelů, partnerů sociálního zemědělství a mnoha dalších subjektů aktivních v sociálních a dalších aspektech rozvoje venkova a zemědělství (Socialni-zemedelstvi.cz, 2017). Asociace hájí zájmy členů, poskytuje poradenství, spolupracuje s ministerstvy při vytváření zákonů a směrnic a usiluje o rozvoj sociálního zemědělství.

3.10 Vzdělávání v sociálním zemědělství

S rostoucím zájmem o sociální zemědělství roste i potřeba vzdělávání a zvyšování kvalifikace v oboru. Reakcí na tuto poptávku je soubor metodických materiálů a publikací, které mají za cíl představit jak teoretická východiska, tak praktické příklady. Z těchto materiálů bylo čerpáno i pro účely této diplomové práce. Kromě nových publikací vznikají i akreditované vzdělávací kurzy. Od roku 2015 mohou sociální pracovníci a pracovníci v sociálních službách využít kurz pořádaný Vyšší odbornou školou sociálně pedagogickou a teologickou Jabok. Kurz je v rozsahu 24 hodin a obsahuje exkurze na dvě sociální farmy. Účastníci získají základní přehled o historii a současnosti sociálního zemědělství v České republice a Evropě. Seznámí se s jeho cílovou

skupinou a hlavními aktéry (Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická, 2019). Další možnosti vzdělávání nabízí Zemědělská fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V rámci studijního oboru Agroekologie v bakalářském i magisterském stupni se studenti věnují základům sociálního zemědělství, podnikání v sociálním zemědělství a projektování sociálních farem. V rámci katedry je možné absolvovat i magisterský program v anglickém jazyce Multifunctional Agriculture (Katedra agroekosystémů, 2019). CARITAS – Vyšší odborná škola sociální Olomouc nabízí pro studenty oboru Sociální práce vzdělávací semináře. V rámci odborných praxí mají studenti možnost vycestovat na zahraniční stáž na Care Farms v Nizozemí, kde je sociální zemědělství na velmi vyspělé úrovni, a mohou tak načerpat řadu praktických zkušeností (CARITAS – Vyšší odborná škola sociální Olomouc, 2013). Česká republika se zapojila i do mezinárodního projektu s názvem Social Farming in Higher Education – SoFarEDU (Sociální zemědělství ve vyšším vzdělávání). Jedná se o tříletý projekt, jehož cílem je vytvořit soubor standardizovaných vzdělávacích materiálů (studijní materiály, učebnice a metodické příručky) pro lepší orientaci v oboru. Do projektu se kromě zástupců z České republiky zapojilo Německo, Rakousko, Maďarsko a Norsko (Sociální zemědělství, 2017). Výkon profese zemědělce nevyžaduje žádná speciální studia. V některých případech však dokončené vzdělání může být předpokladem pro získání vybraných státních příspěvků a dotací v zemědělství. Zájemci si mohou vybrat ze soustavy středních a vysokých škol nebo mohou využít kurzy zemědělských činností pořádané Asociací soukromého zemědělství. Existuje i několik vzdělávacích kurzů, které se věnují ekologické výchově a environmentální pedagogice (Hudcová a kol., 2019).

Níže uvedené schéma zobrazuje překryv potřebných znalostí z pohledu vzdělávání v sociálním zemědělství. Řadí se do nich především předměty zemědělské, sociální, ekonomické a pedagogické.

Sféry sociálního zemědělství z pohledu vzdělávání

Obrázek č. 5: Sféry sociálního zemědělství z pohledu vzdělávání. Zdroj: Sociální zemědělství v evropských zemích, 2016

4 Sociální zemědělství v Evropě

Rozvoj sociálního zemědělství v Evropě je velice různorodý a je ovlivněn historickým kontextem dané země, její kulturou a strukturou sociální a zdravotní péče. První iniciativy lze vysledovat již v 60. letech 20. století na západoevropském venkově. Odtud se postupně šířily do zbytku Evropy. Zahraniční dobrá praxe slouží jako inspirace pro státy, kde se koncept teprve vyvíjí a hledá si své místo (Di Iacovo, 2009). Jednotlivé země můžeme dle aktuálního stupně rozvoje rozdělit do čtyř kategorií:

- Začínající (průkopnické) země

V těchto zemích se koncept pozvolna utváří. Vzniká několik nových projektů, které implementují principy sociálního zemědělství a usilují o jeho rozvoj. Do této kategorie řadíme například: Slovinsko, Českou republiku a Bulharsko.

- Středně rozvinuté země

Počet a rozmanitost projektů sociálního zemědělství roste, vytvářejí se a upevňují specifické partnerské sítě, které navzájem spolupracují. Chybí zde však soustavná finanční a politická podpora. Do této kategorie řadíme například: Francii, Portugalsko, Finsko a Německo.

- Dobře rozvinuté země

Sociální zemědělství se rozvinulo především díky zdravotnickému sektoru, který poukázal na terapeutický účinek, který vzniká při práci s rostlinami a zvířaty. Dalším klíčovým faktorem úspěchu je silná angažovanost zemědělců, kteří zpřístupnili svá pole. Jako odměnu získali možnost diverzifikovat své příjmy a podílet se na reintegraci sociálně znevýhodněných lidí do společnosti. K rychlému rozvoji přispěl i propracovaný zákonný rámec s dotačním systémem, který celý koncept podporuje. Do této kategorie řadíme například: Itálii a Nizozemí.

- Oficiálně uznávaný status

Iniciativy sociálního zemědělství jsou oficiálně uznány a podporovány jako součást veřejné správy. Fungování a rozvoji se kromě zúčastněných subjektů věnuje široký okruh osob, jako jsou vědci, zástupci ministerstev zdravotnictví, zemědělství a sociálních věcí. Do této kategorie řadíme: Norsko. (Multifunctional Agriculture in Europe – Social and Organic Impacts on Organic Farms, nedatováno)

V následujících kapitolách je uvedeno několik příkladů ze zahraničí. Popisované země jsou vybrané z toho důvodu, že v nich má koncept již stabilní místo, a mohou sloužit jako příklady dobré praxe.

4.1 Sociální zemědělství v Itálii

Důležitým mezníkem ve vývoji sociálního zemědělství v Itálii byla psychiatrická reforma, kterou umožnil zákon z roku 1978. Díky ní byli lidé z velkých psychiatrických nemocnic propuštěni do komunitních zařízení. Uzavření nemocnic přineslo potřebu vytvoření nových služeb, které budou dostupné všem. Odpovědnost za sociální a zdravotnické služby byla přenesena na jednotlivé regiony. Ty měly na starost zřízení služeb prevence, péče a rehabilitace. Od roku 1979 pak oficiálně vznikaly první farmy pro znevýhodněné osoby, ve kterých se měli duševně nemocní lidé možnost rehabilitovat. Sociální zemědělství se v současnosti těší velké oblibě a je považováno za oficiální součást sociálního systému. Jeho postavení upevnil zákon 141/2015, který definuje sociální zemědělství a usiluje o jeho sjednocení napříč jednotlivými regiony. Regionů je celkem 20. Ve 12 z nich se služby sociálního zemědělství poskytují na základě vyhlášek s regionální platností (Sociální zemědělství v Evropských zemích, 2006). Sociálnímu zemědělství se v Itálii věnují všechny tři sektory: státní sektor (věznice, nemocnice a školy), soukromý sektor (tradiční rodinné farmy a soukromá zdravotnická zařízení) a neziskový sektor (sociální družstva, terapeutické komunity a nevládní organizace). Za účelem sociální integrace občanů jsou zakládána sociální družstva. Dnes můžeme v Itálii najít dva typy sociálních družstev:

- Sociální družstva typu A: tato družstva neziskového charakteru poskytují zdravotní, sociální nebo vzdělávací služby.
- Sociální družstva typu B: jsou primárně zapojeny do aktivit a služeb souvisejících s integrací znevýhodněných osob na trh práce. Mohou je provozovat všechny podnikatelské sektory s cílem integrovat do zaměstnání alespoň 30 % osob se znevýhodněním (Di Iacovo, 2009).

I když v Itálii nejsou k dispozici žádná oficiální čísla, odhaduje se, že existuje více než 1000 farem, které vykonávají činnosti sociálního zemědělství. Obecně jsou tyto iniciativy pevně zakomponovány do místního sociálního a kulturního kontextu a jsou realizovány ve spolupráci s veřejnými orgány i dobrovolníky (Social farming in Italy, 2015).

Dle zákona 141/2015 jsou obsahem zemědělských provozů nebo sociálních družstev převážně následující činnosti:

- a) *Zaměstnat znevýhodněné osoby (viz nařízení Komise ES č.800/2008).*
- b) *Poskytovat služby místnímu obyvatelstvu s využitím hmotných a nehmotných zdrojů zemědělské výroby – s cílem podpořit sociální začleňování.*
- c) *Terapeutické a zdravotnické služby s cílem podpořit tradiční léčebné postupy.*
- d) *Projekty zaměřené na šíření povědomí o životním prostředí a kvalitě potravin – zprostředkují sociální zemědělské provozy (Sociální zemědělství v evropských zemích, 2016, s.33).*

4.2 Sociální zemědělství v Norsku

Ačkoliv podmínky pro zemědělství v Norsku nejsou příliš příznivé, pouze 3 % území pokrývá zemědělsky využitelná půda, je sociální zemědělství oficiálně uznanou součástí veřejné správy. V tamních podmínkách je spíše využíváno označení Green care (zelená péče). Významnější rozvoj koncept zaznamenal mezi lety 2000 až 2002, kdy se zástupci Ministerstva zemědělství a výživy rozhodli zlepšit postavení a příjmy zemědělců. Spustili národní pilotní projekt, jehož cílem bylo vyhledat a popsat sociální farmy a zjistit, jaká je jejich současná situace. Projekt byl realizován v pěti regionech (komun) a k jeho rozvoji přispěla i osobní motivace jednoho z guvernérů, který byl silně motivován posunout sociální zemědělství kupředu. Vyhodnocení ukázalo, že hlavním zdrojem příjmů farmářů nebyla farma, ale jejich další povolání mimo obor zemědělství. Zemědělci však byli motivováni ke zvyšování svých příjmů ze zemědělských aktivit, prostřednictvím kterých mohou zároveň pomoci znevýhodněným skupinám (Wilcox, 2007). Ministerstvo zemědělství a výživy vložilo do projektu velké investice, především za účelem lepšího popisu a nastavení systému, ale stejně tak i rozpoznání vhodných farem a cílových skupin pro naplnění daného konceptu (Sociální zemědělství v Norsku, 2019). Další aspekty, který přispěl k rozvoji, je široká nabídka sociálních služeb, která je v Norsku k dispozici. Služby usilují o co nejvíce individualizovaný přístup na lokální úrovni. Středisko pro výzkum venkova provedlo v roce 2004 celonárodní výzkum se zaměřením na sociální zemědělství. Studie ukázala, že 500-600 farem poskytuje služby spadající pod koncept Green care a řada dalších se plánuje v budoucnu přidat. Nejčastěji služby cílí na školáky, děti s problémovým chováním, osoby s duševním onemocněním, demencí, seniory a drogově závislé. Vysoké procento farmářů má vysokoškolské vzdělání a provozuje farmu společně s rodinnými příslušníky (Wøyen, nedatováno, s.6). Inn på tunet, což v překladu znamená

„Vítejte na farmě“, je organizace, která zastřešuje zemědělské farmy. Farmy mají své standardy kvality, které jsou stanoveny a kontrolovány organizací Mat Mark. Organizace toto zajišťuje pro všechny norské zemědělské podniky. Pokud tedy farma bude organizací shledána, že splňuje stanovené podmínky pro certifikaci Inn på tunet, obdrží následně certifikát – značku. Stane se tak partnerem komunitní sociální práce a v konečném důsledku může obec, která se o znevýhodněné občany stará, u farmy nakoupit služby péče o tyto osoby (Sociální zemědělství v Norsku, 2019). Mezi zkoumané parametry patří obecné informace o farmě, požadavky týkající se zdraví, životního prostředí, bezpečnosti, obsah služby, zajištění kvality činností, zajištění bezpečí uživatelů a etické normy (Wøyen, nedatováno).

4.3 Sociální zemědělství v Nizozemsku

Pro sociální zemědělství v Nizozemsku se používá pojem Zorgboerderijen. Zorg znamená nizozemsky péče a boerderij je v překladu farma, spojením těchto dvou slov vzniká označení pečující farma. V práci budu i nadále používat pojem sociální zemědělství, který obsahuje stejné aktivity. Kombinace zemědělské práce a sociální péče měla v Nizozemsku jako jinde ve světě historickou tradici. Lidé se znevýhodněním zde nacházeli své uplatnění a podíleli se na hospodářských činnostech. S rostoucím množstvím institucionalizovaných služeb se však léčivá funkce farem vytrácela. K velkému rozvoji a znovuoživení sociálního zemědělství došlo na konci 90. let minulého století. Celý proces započal bottom-up (zdola nahoru) motivován zemědělci, kteří se rozhodli rozšířit své zemědělské aktivity. V mnoha případech se jednalo o ženy, které měly zdravotnické vzdělání a rozhodly se organizovat pečovatelskou činnost na farmě. V devadesátých letech byli hlavními cílovými skupinami lidé s mentálním postižením a s psychiatrickými problémy. V dalších letech se cílové skupiny rozrůstaly a dnes mezi ně patří například osoby s poruchou autistického spektra, se stařeckou demencí, s drogovou minulostí, s trestnou minulostí, riziková mládež, žadatelé o azyl aj. Některé farmy se zaměřují na práci s jednou cílovou skupinou jiné naopak na jejich kombinaci (Elings & Hassink, 2006). Sociální farmy se zaměřují primárně na péči a rehabilitaci znevýhodněných osob v neformálním prostředí. Za svou práci nedostávají mzdu, tu naopak dostává farmář. Mezi lety 1998 a 2006 vzrostl počet sociálních farem ze 75 na 720 (Social Farming in the Netherlands, 2015). Dnes je Nizozemsko zemí s největším počtem sociálních farem v Evropě. V roce 1999 vzniklo Středisko národní podpory, které usiluje o podporu a rozvoj sociálního zemědělství a je zároveň zdrojem informací. Středisko je finančně podporováno Ministerstvem zemědělství a Ministerstvem zdravotnictví. Většina sociálních farem jsou rodinné podniky,

nezávislé na zdravotnických institucích. Existuje několik možností, jak financovat sociální zemědělství. Nejrozšířenější variantou je financování prostřednictvím zákona Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten – AWBZ (o výjimečných lékařských výlohách). Tento zákon kryje nejenom lékařské výlohy, ale i náklady spojené s dlouhodobou péčí. Poskytování finanční podpory je vázané na posouzení toho, zda osoba potřebuje péči, a pokud ano, v jaké míře. Pokud je osoba shledána potřebnou, existují dvě varianty čerpání peněz. První variantou je prostřednictvím instituce, která má akreditaci dle zákona AWBZ. Farmy s touto akreditací jsou oprávněny žádat o proplácení jednotlivých aktivit sociálního zemědělství. Druhou variantou je personal budget (osobní rozpočet). Klient na základě posouzení obdrží obnos peněz, se kterým může nakládat. Vybere si požadovanou farmu, uzavře s ní smlouvu a aktivity si sám hradí. Výběr farmy není vázán na akreditaci AWBZ. Mezi další možnosti řadíme výnos ze zemědělských aktivit, dotace, sponzorské dary aj. (Federatie Landbouw en Zorg, nedatováno).

Empirická část

5 Výzkumné šetření

5.1 Cíl práce

Cílem práce je zjistit, jaký vliv má sociální zemědělství na začleňování osob se zdravotním a sociálním znevýhodněním do společnosti. Empirická část se dále pokusí objasnit, jakým způsobem probíhá naplňování zákona o sociálních službách, a identifikovat přínosy a limity sociálního zemědělství z pohledu zaměstnance, zemědělce a lokální komunity. Výzkum se zaměřuje na prvotní motivaci, která vedla k založení sociálního podniku v zemědělství, a jaké jsou současné problémy, se kterými se aktéři potýkají a které brání dalšímu rozvoji.

5.2 Výzkumné otázky

Hlavní výzkumná otázka (HVO) zní: Jaký vliv má sociální zemědělství na začleňování osob se zdravotním a sociálním znevýhodněním do společnosti?

Vedlejší výzkumné otázky (VVO) se zaměřují na několik rovin sociálního zemědělství a snaží se definovat koncept v širším společenském měřítku.

VVO 1: Jakým způsobem probíhá naplňování zákona o sociálních službách (č.108/2006 Sb.) v sociálním zemědělství?

VVO 2: Proč jste se rozhodli začít se sociálním zemědělstvím?

VVO 3: Jaké jsou přínosy a limity sociálního zemědělství pro zaměstnance?

VVO 4: Jaké jsou přínosy a limity sociálního zemědělství pro zemědělce?

VVO 5: Jaké jsou přínosy a limity sociálního zemědělství pro společnost/lokalitu?

VVO 6: Jaké jsou současné problémy, se kterými se sociální zemědělství v České republice potýká?

5.3 Metoda výzkumu

Pro práci byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie. Tato strategie byla vybrána vzhledem k cíli práce. „Kvalitativní výzkum je proces hledání porozumění, založen na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách“ (Hendl, 2008, s. 48). Pro získání dat byly použity polostrukturované rozhovory se dvěma skupinami osob. Do jedné skupiny byli zařazeni vedoucí pracovníci a do druhé zaměstnanci farem. Polostrukturované rozhovory umožnily volnost přizpůsobovat formulace otázek podle situace, zároveň však poskytly strukturu, která pomohla udržet zaměření rozhovoru, aby se dostalo na všechna zkoumaná témata. Rozhovory byly prováděny v autentickém prostředí jednotlivých farem. Tento fakt přispěl k vytvoření bezpečného prostředí, které je důležité pro získání hlubšího popisu situace (Hendl, 2008).

5.4 Technika sběru dat

Sběr dat probíhal od srpna do listopadu 2019. Na začátku práce byl sestaven seznam organizací, které se zabývají sociálním zemědělstvím. Seznam vycházel z mapy sociálního zemědělství, která je k dispozici na webové stránce socialni-zemedelstvi.cz. (viz obrázek č. 3) Z tohoto seznamu byly vyloučeny organizace, které se věnují vzdělávacím a osvětovým aktivitám a jejich primárním cílem není sociální integrace znevýhodněných osob. Zbýlých dvacet pět farem bylo osloveno prostřednictvím emailu nebo telefonu. Jednalo se o zařízení po celé České republice, která nabízejí aktivity sociálního zemědělství. Závěrečný výběr respondentů probíhal na základě dobrovolnosti. V rámci výběru respondentů bylo zjištěno, že jedna z oslovených sociálních farem již svoji činnost neprovozuje. Zřizovatel se rozhodl, že tuto aktivitu provozovat nechce, a farmu prodal. Další z oslovených farem, která rozhovor odmítla, byla společnost Bemagro Malonty s odůvodněním, že ačkoliv zaměstnávají několik sociálně znevýhodněných osob, jejich aktivity nejsou nijak programově podloženy a nepovažují se za sociální podnik.

Celkem bylo provedeno deset rozhovorů. Práce je složená z pěti expertních rozhovorů, které tvoří hlavní část práce a jsou doplněny rozhovory se zaměstnanci jednotlivých farem. Z geografického hlediska převažovaly farmy z Čech, jedna organizace byla z Moravy. Délka

rozhovoru se pohybovala v rozmezí od 15 do 130 minut. Z genderového hlediska převažovaly ženy, sedm žen a tři muži.

Na začátku každého rozhovoru byli respondenti seznámeni s účelem výzkumu. Od respondentů byl získán ústní informovaný souhlas s nahráváním a následným zpracováním dat pro účely diplomové práce. Respondenti byli ujisti o anonymitě své identity. Všechny výpovědi byly následně zpracovány formou doslovné transkripce. Provedené rozhovory – zvukové záznamy i doslovné přepisy jsou v elektronické podobě přístupné v mém úložišti. V rámci výsledků byli respondenti označeni písmeny, která jim byla přidělena náhodně. Získané odpovědi byly zpracovány metodou otevřeného kódování. *„Otevřené kódování odhaluje v datech určitá témata. Tato témata jsou nejdříve na nízké úrovni abstrakce. Mají vztah k položeným výzkumným otázkám, k přečtené literatuře, k pojmům používaným účastníky nebo jde o nové myšlenky vznikající, jak výzkumník proniká k textu“* (Hendl, 2008, s. 247).

Kategorie byly vytvořeny dle jednotlivých okruhů. Ty kategorie, které přinášely stejné nebo velmi podobné informace, byly spojovány do dalších menších podkategorií.

Sledovanými kategoriemi prostřednictvím kódů při rozhovorech s vedoucími pracovníky byly:

- Zákon o sociálních službách: sociální pracovník, individuální plán, služby dle zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách § 32-96
- Motivace: ekonomická, sociální a pracovní
- Přínosy a limity pro zaměstnance: pracovní uplatnění, rovné příležitosti, součást společnosti, sociální kompetence, finanční situace a zdravotní stav
- Přínosy a limity pro zemědělce: motivace, vícezdrojové financování, rozšíření služeb, společenská prospěšnost a konkurenceschopnost
- Přínosy a limity pro společnost: environmentální prospěch, veřejné finance, předsudky, komunitní a kulturní život a spolupráce místních orgánů
- Současné problémy sociálního zemědělství: finanční problémy, malá osvěta, chybějící legislativní ukotvení, administrativní náročnost a systémová podpora

Při rozhovorech se zaměstnanci z cílových skupin bylo prostřednictvím kódu sledováno:

- Sociální integrace: ekonomická, sociální a pracovní
- Přínosy a limity pro zaměstnance: finanční situace, nové vazby, pocit uspokojení, sebedůvěra, chování zaměstnanců a informovanost

5.5 Kvalita a limity výzkumu

Limitem výzkumu je především velikost vzorku a jeho nízká reprezentativnost. Oslovené organizace pracují s rozdílnou cílovou skupinou a jejich pojmání konceptu se v řadě bodů liší na základě potřeb jednotlivých zaměstnanců. Vybrané organizace tak nemusí reprezentovat celkovou situaci v České republice. Dalším limitem výzkumu může být fakt, že jedna z oslovených organizací je teprve na svém začátku a nemá s aktivitami sociálního zemědělství velké množství zkušeností.

V průběhu celé práce jsou jako zaměstnanci chápáni jako lidé se zdravotním a sociálním znevýhodněním, kteří na farmách našli své pracovní uplatnění. To se v průběhu výzkumu v terénu ukázalo jako nevhodné pojmenování. V některých případech docházelo k zaměňování těchto osob s ostatními zaměstnanci, jejichž potřeby nejsou pro tuto práci relevantní. Pojmenování zaměstnanec bylo zvoleno záměrně. Vycházelo z předpokladu, že většina podniků v sociálním zemědělství naplňuje principy sociálního podniku, viz kapitola 1.3. Sociální podnikání a sociální podnik.

5.6 Cílová skupina a oblast sociálního zemědělství

Rozhovory byly provedeny v pěti organizacích ve Středočeském, Moravskoslezském, Ústeckém, Pardubickém a Jihočeském kraji. Navštívené farmy jsou velmi různorodé a navzájem se odlišují především rozlohou, cílovou skupinou zaměstnanců, počtem zaměstnanců, právní formou, předmětem podnikání, osobností zakladatele a primárním impulzem pro založení farmy. I přes tyto odlišnosti všechny farmy naplňují charakteristiky sociálního zemědělství, mezi které patří především zaměstnávání osob se zdravotním a sociálním znevýhodněním, terapie včetně sociální rehabilitace či vzdělávání.

Ovčí farma v Ledcích u Slaného

Farma Ledce leží nedaleko Slaného a je součástí spolku Etincelle, který podporuje osoby s mentálním a fyzickým handicapem a jejich začleňování do společnosti. Organizace se věnuje sociálnímu podnikání v různých oblastech. Kromě farmy je zřizovatelem kaváren, bister, pekárny, prádelny a úklidové služby. Zaměstnává na 150 lidí s lehkým mentálním či kombinovaným postižením (Etincelle, 2006).

Farma funguje od roku 2008 a nabízí pracovní uplatnění lidem s lehkým mentálním postižením. Pěstuje se zde zelenina, ovoce a byliny, které se následně zpracovávají v kavárnách a bistrech spolku Etnicelle nebo se prodávají ze dvora. Chovají zde slepice, ovce, prasata, králíky a nově farma vlastní dva poníky, kteří jsou využíváni v animoterapii. Farma vznikla v bývalém areálu ústavu sociální péče, který disponoval zahradou, polem a zemědělskou technikou. Hlavním cílem farmy je najít pracovní uplatnění pro osoby, které z důvodu zdravotního stavu nemohou najít pracovní uplatnění v jiných firmách spolku Etnicelle nebo na otevřeném trhu práce. Na farmě v současnosti pracuje 7 zaměstnanců při úvazku 0,1 až 0,5 a dva pracovní asistenti, kteří na chod farmy dohlíží a jsou pro zaměstnance oporou. Ke každému ze zaměstnanců se přistupuje individuálně, bere se zřetel na jeho rozumové schopnosti, specifické zvláštnosti a dosaženou úroveň jeho sociálních dovedností. Při práci s ním se řídí individuálním pracovním plánem.

Terapeutická komunita Karlov

Terapeutická komunita Karlov se nachází ve Smetanově Lhotě a je součástí organizace Sananim. Jedná se o jednu z nejstarších a největších organizací, která působí v oblasti prevence, péče a léčby závislostí na nealkoholových drogách. Terapeutická komunita Karlov funguje od roku 1998 a poskytuje střednědobou až dlouhodobou léčbu mladistvým a matkám s dětmi (Sananim z.ú., nedatováno). Pracovní tým zařízení tvoří terapeuti, adiktologové, pedagogové, psychologové, sociální pracovníci, pracovní terapeuti a vychovatelky dětí. Ročně komunitou projde přibližně 75 klientů. Sociální zemědělství je využíváno v rámci pracovní terapie a účastní se ho všichni klienti. Ke Karlovu patří farma se zvířaty a několik hektarů půdy, která je využívána pro pěstování ovoce, zeleniny, bylin a potravy pro zvířata. Zemědělské aktivity byly využívány od počátku vzniku zařízení. Nejprve pouze pro vlastní potřebu komunity a od roku 2014 pro veřejnost v rámci sociálního podniku, který vyrábí mléčné výrobky z kozího sýra. Výrobky je možné zakoupit přímo na místě nebo v provozovnách Café Therapy v Praze.

Diana Houdová – zemědělský podnikatel

V roce 1999 vznikla v obci Spoilil v blízkosti Pardubic nezisková organizace Apolenka, jejíž hlavním cílem je *„pomáhat osobám se zdravotním postižením či znevýhodněním při zvyšování kvality života, výchově, vzdělávání a začleňování do společnosti zejména prostřednictvím interakce se zvířaty v prostředí zemědělské farmy“* (Apolenka z.s., 2018). Sociálnímu zemědělství se organizace neformálně věnuje již od svého začátku. V současné době farma zaměstnává 35 osob se zdravotním postižením. V roce 2005 se Apolenka rozdělila na dva

samostatné subjekty: Apolenka zapsaný spolek, který zabezpečuje asistenci, vzdělávání a sociální služby, a Diana Houdová osoba samostatně výdělečně činná, která má zřízenou chráněnou pracovní dílnu a zabezpečuje podnikatelský subjekt. Pracovní místa jsou rozmanitá a patří mezi ně především pomocný ošetřovatel zvířat, zahradník, dojička, pracovník v potravinářství, údržbář, uklízečka a pracovník v administrativě. Mezi subjekty existuje dvojsubjektová spolupráce. Obě organizace spolu úzce spolupracují a jedna bez druhé by nemohla fungovat. Na farmě se nachází celá řada zvířat, jako jsou koně, krávy, osli, lamy, kozy, ovce, prasata, velbloud, bažanti, kachny, perličky, husy, morčata, králíci aj. Zvířata jsou využívána v rámci environmentální výchovy, kterou farma nabízí základním a mateřským školám. Apolenka dále nabízí akce pro veřejnost, příměstské tábory, hiporehabilitaci a jezdeckou školu, volnočasové aktivity a sportovní oddíl. Diana Houdová společně se zaměstnanci vyrábí produkty z kravského a kozího mléka a starají se o chod a údržbu areálu.

Svobodný statek na soutoku

Svobodný statek na soutoku je součástí Camphillského hnutí v Českých Kopistech, které bylo založeno v roce 1999 manželi Nejtkovými. Jedná se o komunitu, ve které společně žijí a pracují lidé se speciálními potřebami s lidmi „běžnými“. Již od počátku svého vzniku se zaměřovali na zemědělské aktivity nejprve pro své účely a později v rámci komunitou podporovaného zemědělství i pro veřejnost. Komunitou podporované zemědělství je systém založený na vzájemném partnerství zemědělců a konzumentů. Spotřebitel si na začátku sezóny předplatí odběr výpěstků, a stane se tak podílníkem a partnerem ve Společenství Svobodného statku na soutoku. Na základě smlouvy pak konzument po celou sezónu dostává potraviny, které jsou lokální, pěstované ekologicky a bezobalově. Zemědělec získá pocit jistoty, že bude o jeho úrodu zájem, a může se plně soustředit na svoji práci.

Camphillské společenství se rozhodlo v roce 2012 rozdělit na dva subjekty. Důvodem bylo průhlednější financování a osamostatnění aktivit spjatých se zemědělstvím. Prvním je Camphill na soutoku – zapsaný spolek, který zajišťuje asistenci, vzdělávání a sociální služby, a Svobodný statek na soutoku – obecně prospěšná společnost, která se věnuje bio-dynamickému zemědělství jako podnikatelský subjekt. Hlavním cílem obou organizací je vytvářet prostor pro pracovní, poznávací a sociální setkávání lidí na statku. Mezi hlavní činnosti statku patří pěstování zeleniny, bylin, ovoce, chov zvířat, včelařství, výroba džemů, pest, sirupů a výroba svící ze včelího vosku. Na všech těchto aktivitách se podílejí klienti Camphillského domova v rámci pracovní terapie. Organizace se také věnuje environmentální výchově, prostřednictvím

které ukazuje interaktivní formou život na venkově žákům základních a mateřských škol (Svobodný statek na soutoku, o.p.s., 2012).

Statek Bludička a Venkovská škola Bludička

Venkovská škola Bludička leží v obci Bludovice u Nového Jičína, jedná se o rodinnou usedlost, která nabízí široký okruh aktivit. Jedná se o zemědělský podnik, který dává místo lidem se sociálním znevýhodněním. Aktivita jsou spojeny především s chovem koní a Valašskou ovčí, do jejíž záchrany se manželé Žitníkovi v roce 1998 zapojili. Farma umožňuje sociálně vyloučeným a osobám se specifickými potřebami pracovní terapii, animoterapii nebo hiporehabilitaci. Kromě koní a ovčí Bludička vlastní kozy, králíky, drůbež, osla, včely a výukový ovocný sad. V budoucnu chtějí majitelé vybudovat sušárnu a moštárnu ovoce. Dále nabízí jezdecký kroužek, příměstský tábor či environmentální programy pro mateřské a základní školy. Neobvyklou aktivitou, kterou farma poskytuje, je Mobilní salaš. Jedná se o krytý vozík za auto, v němž převáží ovce a jehňata a navštěvují tak osoby, které se ze zdravotních důvodů nemůžou přijít na farmu podívat osobně. Jedná se především o domovy pro seniory a stacionáře. V rámci těchto návštěv si klienti zvířata mohou nakrmit, pohladit a dozvědět se informace o zpracování vlny. Farma zaměstnává osoby se zdravotním hendikepem, které vlivem těžkého onemocnění nebo úrazu přišly o práci. Nově vzniká také sociální podnik Beránek s plandavým ouškem, který navazuje na chov Valašské ovce a zaměstná další tři osoby (Zemědělská usedlost Bludička, 2019).

Tabulka č. 1: Základní údaje o sociálních farmách

Název sociální farmy	Cílová skupina	Aktivita
Ovčí farma v Leducích u Slaného	Osoby s lehkým mentálním postižením	Zaměstnávání Terapie Vzdělávání
Terapeutická komunita Karlov	Mladiství a matky s dětmi závislí na nealkoholových drogách	Terapie
Diana Houdová – zemědělský podnikatel	Osoby se zdravotním postižením	Zaměstnávání Terapie Vzdělávání
Svobodný statek na soutoku	Osoby se speciálními potřebami	Zaměstnávání Vzdělávání
Statek Bludička a Venkovská škola Bludička	Osoby se zdravotním hendikepem	Zaměstnávání Terapie Vzdělávání

Zdroj – vlastní výzkum

5.7 Prezentace a interpretace dat

Následující kapitoly se snaží odpovědět na výzkumné otázky, které jsou pro práci stěžejní a doplňují teoretickou část práce. Jednotlivé kategorie jsou prezentovány formou souhrnů a jsou doplněny o přímé citace respondentů. Na začátku každého rozhovoru s vedoucím pracovníkem byla položena otázka, jak oslovení vnímají koncept sociálního zemědělství. Cílem bylo zjistit, jaké aktivity a činnosti pod tento koncept řadí. Respondenti se shodovali na tom, že sociální zemědělství je velmi široké a spadá pod něj mnoho aktivit. Objevily se pojmy jako práce, příroda, nové možnosti, udržitelnost a vzdělávání.

Respondenti B a C uvedli:

„Jednak sem spadá to zájmový chovatelství, kde se využívají ty zvířata v nějaký terapii, animoterapii nebo hipoterapii. Že sem chodí a mají tu možnost se toho zvířete dotknout jakoby

najít u něj něco, co nemůžou najít někde jinde, a jednak je to strašná výhoda, že tu lidé s tím postižením mají šanci najít nějaký uplatnění.“

„Koncept sociálního zemědělství jako takový vnímám hodně široce. Určitě tam spadají aktivity naší školy, našeho spolku, je to možnost otevřít ty rodinné farmy, které můžeme otevřít školám, školkám a studentům. Další přesah je ta možnost dát hendikepovaným lidem v určité formě pracovní příležitost. Mnoho lidí není schopno pracovat s technologiemi anebo to jsou lidé, kteří právě nejsou zaměstnatelní, protože to jsou například bývalí vězni. V tom zemědělství, když budou dobře vedení, můžou dělat různou práci, získat nějaké pracovní návyky a začlenit se do společnosti. Takže tam jsou různé možnosti a my jsme se ty možnosti rozhodli navázat na chov původní Valašské ovce.“

5.7.1 Sociální zemědělství a sociální služby

Sociální farma se stává prostorem, ve kterém jsou uplatňovány sociální služby. Spojení zemědělství a sociálních služeb přináší řadu benefitů, jako je například zvýšení dostupnosti určitých typů sociálních služeb ve venkovských oblastech nebo přímá podpora zaměstnanců na pracovišti. Na druhou stranu přináší také větší administrativní nároky, které jsou spojeny s dodržováním předepsaných norem a standardů. Každý uživatel sociálních služeb by měl mít vypracovaný individuální plán, který zaručuje, že všechny činnosti a aktivity budou prováděny s ohledem na individuální možnosti a přání klientů a poskytnou mu podporu v každé situaci. Díky individuálnímu plánu je možné evaluovat, co všechno bylo dokázáno a na jaké oblasti je třeba se ještě zaměřit. Obecně lze říct, že se oslovení dělí do dvou skupin. První skupina vypracovává individuální plány na vědomé úrovni ve spolupráci s partnerskou organizací. Druhá skupina je vypracovává neformálně s ohledem na osobní rozvoj zainteresovaných.

Respondenti A a B uvedli:

„My dostáváme individuální plán od Bellevuečka a my jim na oplátku vytváříme hodnocení pracovníka, máme na to tu naši sociální pracovníci. A ta funguje na propojení mezi pracovním asistentem, klientem a Bellevuečkem. Když má ten zaměstnanec nějaký problém třeba s nějakým jiným spolupracovníkem, asistentem nebo i na bázi toho sociálního zařízení Bellevue, má možnost jednou měsíčně nebo telefonicky se spojit s tou naší sociální pracovnící, která to s nima řeší.“

„To je záležitost Apolenky nikoli té firmy, tu nikdy nezajímaly žádné individuální plány, když člověk využívá službu sociální rehabilitace, která se toho nejvíc týká, tak rovnou při nástupu se ptáme, co potřebuje, a plánujeme v individuálním plánování jako v každé jiné službě. V podstatě v 95 % případů ty individuální plány jsou zacílený na to získat práci, mít podporu na pracovišti, naučit se nějaký úkon, někdy se tam přidává jako druhý cíl to, že většina těch lidí je na tom finančně hluboko sociálně pod nějakýma průměry. Takže další cíl je zlepšení sociální nebo finanční situace.“

Respondentky C a E uvedly:

„Individuální plán bych to nenazvala, to si dělá vyloženě ta sociální služba, ale snažíme se o rozvoj všech zaměstnanců. Poskytujeme poradenství v osobních financích i podporu v dalším vzdělávání a aplikujeme vývojový rozhovor.“

„Nejsou to jakoby plány, asi jak to bývá v sociálních oblastech, nechceme se zatížit nějakým psaním. Ale máme v konceptu individuální rozvoj určitě. My to často děláme na nevědomé úrovni, ráno máme kafe a povídáme si a probíhají osobní schůzky.“

Zemědělci pro účely individuálního plánování mohou zaměstnávat sociální pracovníky, tento systém je však pro řadu menších farem z důvodu finanční situace velice náročný. Druhou variantou je spolupráce dvou samostatných subjektů. Podnikatelský zemědělský subjekt vystupuje jako zaměstnavatel a druhý neziskový subjekt pak poskytuje registrované sociální služby. Tento způsob je dnes v České republice nejrozšířenější. Třetí variantou, se kterou je možné se v praxi setkat, je nezisková organizace, která se rozhodne rozšířit své služby o zemědělské činnosti. Pro tyto účely může využít externí odborníky, nebo si je může zajišťovat sama. Mezi služby, které jsou ve zkoumaných farmách využívány, se řadí pracovní terapie, chráněné bydlení, centrum denních služeb, sociální rehabilitace a sociálně aktivizační služby. Většina respondentů se shoduje na tom, že dvojsubjektová spolupráce je nejlepší možnou variantou, která zabezpečuje nejvyšší kvalitu obou činností.

Respondenti A a B uvedli: *„My spolupracujeme s tou organizací Bellevue, která má na starosti tu péči o ně, a to ubytování a my zajišťujeme tu práci.“*

„Diana Houdová jako podnikatel má zřízená chráněná pracovní místa. V současné době je jich myslím oficiálně asi kolem 35 a na nich zaměstnává osoby se zdravotním postižením, takže

v podstatě téměř všichni lidi, kteří pracují tady na statku a jedou v tom provozu a udržují ten chod, tak jsou osoby s postižením. Takže tohle jede od roku 2005 oficiálně stranou to zaměstnávání těch postižených. Apolenka ta má dvě registrované služby. Hiporehabilitace a od roku 2012 jsme zaregistrovali službu sociální rehabilitaci a ta vyloženě je zaměřená na podporu osob se zdravotním postižením zejména v zemědělství.“

Mezi oslovenými farmami se vyskytla i třetí varianta. Respondent D uvedl: *„My s nikým dalším nespolupracujeme, ale ty farmáře přímo zaměstnáváme. Klienti se zapojují do všech zemědělských činností prostřednictvím pracovní terapie. To znamená, že každý ten klient se aspoň jednou stará o zahradu nebo o zvířata, aby měli co jíst, kydaj jim, což je dost náročné, protože oni to mají jako úkol na splnění v rámci své léčby a musí to splnit, aby se dostali do vyšší fáze té léčby.“*

Respondenti vyzdvihovali pracovní asistenty, kteří jsou v každodenním kontaktu se zaměstnanci. Pracovní asistent poskytuje přímou podporu zaměstnancům na pracovišti, rozděluje práci dle možností každého zaměstnance, řeší případné neshody a kontroluje kvalitu odvedené práce. Z výpovědí respondentů vyplývá, že koordinace práce a dozor je velice důležitý jak pro samotný chod zařízení, tak pro zdravotní stav zaměstnanců.

Respondent B uvedl: *„Pokud budu mít vedle sebe dva, tak s nima můžu dělat nějakou činnost, ale nemůžu je to nechat samotný, takže pokud mám na farmě najednou 5, 6 lidí, tak se musím rozmyslet, koho můžu nechat dělat nějakou práci samostatně a vědět, že jí udělá v nějaký takový kvalitě, aby to vyhovovalo těm třem stranám, což jsou ti klienti, ta zvířata nebo rostliny a my zaměstnavatelé, a mezi tím se musí najít nějaký kompromis.“*

Respondentka A: *„Občas musí kolegyně zastavit nějaký konflikt nebo když jde někdo dolu s pracovním výkonem, tak je třeba si ho vzít sem a nějak si s ním promluvit, domluvit mu, aby si došel ke svému ošetřujícímu lékaři, aby si odpočinul, vzal neschopenku. Kolegyně už to pozná a předchází tomu, protože je zkušená.“*

5.7.2 Motivace a založení zemědělského podniku

V praktické části byly popsány tři základní modely vzniku zemědělského podniku, mezi které patří: 1.) v sociálním zemědělství vše zvládám sám, 2.) v sociálním zemědělství spolupracuji s partnerskou organizací a 3.) v sociálním zemědělství zaměstnávám odborníky ze sociální nebo vzdělávací oblasti. Tyto modely jsou v České republice uplatňovány především na malých, rodinných farmách, které hospodaří v režimu ekologického zemědělství. Oslovené organizace jsou kombinací druhé a třetí varianty. Ukázalo se, že většina oslovených farem se sociálnímu zemědělství neformálně věnuje již od svých počátků. Vnímají ho jako něco přirozeného, co má historicky danou tradici.

Jak uvádí respondentka C, zapojení seniorů a hendikepovaných osob je i v zemědělství, které se odehrává ve ztížených venkovních podmínkách, možné.

„Sociální zemědělství jsem v podstatě dělala vždycky. Tenhle dům mi předal děda, takže už od malička jako dítě jsem vlastně pociťovala, že i když děda byl na důchodě, tak vlastně se staral o hospodářství a on mi ukazoval, že i ten senior, pak i můj hendikepovaný pes, že na tom statku má svoje místo. Děda, i když byl na invalidním důchodě se žádama, tak byl schopný dlouhodobě jednoduchých činností spojených s hospodářstvím. A přes toho dědu jsem začala vnímat, že u seniorů a lidí hendikepovaných se prostě dá to zemědělství využít, jenom se musíte přizpůsobit tomu jejich tempu.“

Respondentka A na začátku rozhovoru naznačila nejasnost konceptu z důvodu neexistence legislativního zakotvení. Nebyla si jistá, jaké aktivity a činnosti spadají pod sociální zemědělství.

„Já si myslím, že jako za sociální zemědělství by se to v podstatě dalo neformálně považovat už od začátku. Ono stejně ten pojem sociální zemědělství není nikde zakotvenej, nikde neexistuje, takže v podstatě už od začátku ho děláme.“

Respondent D uvedl, že zemědělské aktivity využívají již od svého začátku. Dle toho, jakou zastávají funkci, je můžeme rozdělit do dvou období. V prvním období byly zemědělské aktivity využívány pouze pro vlastní potřebu v rámci terapeutické činnosti, později se staly součástí ekonomické strategie v rámci sociálního podnikání.

„Nějak se s tím zemědělstvím pro svůj vlastní chod komunita zabývala už od začátku, od toho 1999. Od samýho začátku to bylo spojeno s tím chovem a pěstováním, ale to, že bychom mohli mít i nějaký prodej ze dvora třeba kozího sýra, to bylo v roce 2014. To rozhodnutí přišlo po

nějakých dlouhodobých diskusích a rozhodnutích shora z vedení. Že koza může být vhodná pro nějakou ergoterapeutickou, ale i psychoterapeutickou činnost, že se v tom můžou zrcadlit různé těžkosti klientů, zároveň to je zvíře, který je dobře marketingově prodejný. Ta koza je jakože taková roztomilá a pak se to dá použít u nějakých letáků.“

5.7.3 Přínosy a limity sociálního zemědělství pro zaměstnance

Pro zodpovězení třetí výzkumné otázky byly stanoveny následující kategorie: pracovní uplatnění, rovné příležitosti, součást společnosti, sociální kompetence, finanční situace a zdravotní stav. Jednotlivé kategorie se v reálném životě vzájemně prolínají a navazují na ně dílčí podkategorie.

Právo na práci a právo na zaměstnání se řadí mezi základní lidská práva, která jsou obsažena v mnoha mezinárodních dokumentech. I přes to je získání pracovního místa pro řadu osob z různých důvodů téměř nemožné. Těmto ohroženým osobám by dle Strategie politiky zaměstnanosti měla být věnována zvláštní podpora. Jednou z oblastí sociálního zemědělství je podpora znevýhodněných osob na pracovním trhu. Čtyři z pěti dotazovaných neměli před nynější prací v zemědělském sociálním podniku žádné zaměstnání.

Respondent B uvedl: *„V normálním podniku zemědělským se nechytaj, protože v tý rostlinný výrobě na malý farmě je to spojený s prací s jemnou motorikou, dobrým viděním a s orientací s náradím, a většina z nich tady toho není vyloženě schopná v samostatný práci. Někteří jsou rádi, že tu můžou být, cítí se být užiteční, že můžou něco udělat. Někteří jsou rádi, že můžou pracovat, že si něco vydělaj, a nezajímá je, že jsou společensky prospěšný. To, řek bych, že je taková většina.“*

Tři z pěti oslovených subjektů momentálně zaměstnává znevýhodněné osoby v pracovním poměru dle zákoníku práce. Tento fakt přispěl u všech oslovených zaměstnanců ke zlepšení jejich finanční situace. Z rozhovorů bylo zjištěno, že sami zaměstnanci mají téměř nulové povědomí o tom, zda jsou v pracovněprávním vztahu. Objevovaly se odpovědi typu nevím nebo asi mám.

Respondenti E, F a G uvedli:

„Mám teď víc peněz a nejsem tak moc doma sám.“

„Já jsem se dostala do částečného invalidního důchodu pár let před důchodem a práce tady mi dala tu možnost zase pracovat a mít nějaký finanční jistoty.“

„Asi jo, nevím na jak dlouho.“

Obecně lze říct, že všichni oslovení vnímají jako velice důležité pro lidskou psychiku pocit sounáležitosti, být něčeho součástí a cítit se užitečný. Dalším důležitým aspektem je druh práce. Zemědělství nabízí možnost pracovat v klidném prostředí v přírodě. Tento fakt přispívá u řady lidí ke zlepšení zdravotního stavu. Respondentka A se k tomuto vyjádřila následovně: *„...člověk, který má psychické problémy, tak se mu nejlíp pracuje venku případně se zvířaty. Takže my jsme velmi žádaní pro ty osoby s psychiatrickými diagnózami.“*

Respondenti se shodují, že zapojení do společnosti je pro zaměstnance velice přínosné. Na farmě dochází jak ke kontaktu mezi jednotlivými zaměstnanci, tak s návštěvníky.

„Určitě jim to přineslo to, že můžou být v kolektivu, že jsou s celým tím týmem, kde si jsou všichni rovni, a nejsou jenom někde v ústavu a nekoukají do zdi.“

„Dostávají se mezi lidi, kteří se sem přijdou podívat, takže mají i nějakou tu komunikaci s těma zákazníky, když sem přijdou. Chodí sem lidi pro vajíčka, rajčata, okurky a taky se tady zabaví, jsou rádi prospěšní.“

Z výpovědí je zřejmé, že převažují pozitiva. Zaměstnanci se naučí nové dovednosti a získají pracovní návyky, které pomůžou při hledání nového zaměstnání. Dobře odvedená práce s sebou navíc nese pocit uspokojení.

„Jsou šťastný, mají práci, a ještě si něco donesou domu. Třeba Jaroušek, ten vždycky po výplatě tady chodí s tou páskou a říká, já mám moc, mám moc a chodí se chlubit. Pokud jde o klienty, kteří mají mentální postižení nebo třeba i psychiatrické diagnózy, tak pro ně jsou to jednoznačně v podstatě samý pozitiva, je to práce rutinní, pořád stejná, přináší to pocit uspokojení, protože za nima ten čistej, uklizenej box je vidět, a ten kůň, když dostane to jídlo, tak je spokojenej.“

„Díky tomu sociálnímu zemědělství se naši klienti učí nějaký zodpovědnosti a režimu a velmi to napomáhá k tomu, že se dokážou nějak resocializovat a integrovat v dalších fázích svého rozvoje nebo života.“

Respondentka F, která na farmě pracuje již třetím rokem, uvedla následující: „*Práce tady mi otevřela život úplně naruby, nebyla jsem schopná ničeho a v nic jsem nevěřila a nedoufala, že ještě něco přijde, tady jsem šťastná a spokojená a dokážu pracovat.*“

Ve výpovědích respondentů můžeme sledovat několik negativních aspektů. Jedním z nich je náročnost práce. Jedná se o druh činností, které se musí vykonat za každého počasí a pravidelně.

Respondentka E uvedla: „*Práce na farmě je těžká, takže pro lidi, kteří mají srdeční vady, astma nebo něco takového, tak to může být fyzicky náročný, jak stárnou, ale to je vlastně jako každá práce.*“

Respondenti, kteří jsou zapojeni v přímém chodu farmy poukázali na fakt, že se jedná o fyzicky náročnou práci, která se vykonává za každého počasí. Někteří zaměstnanci naznačili, že je pro ně obtížné navazovat nové kontakty se spolupracovníky. Jednalo se o velmi strohá vyjádření, která nebyla dále rozvedena.

Respondenti G, H a I uvedli:

„*Když je venku ošklivě, tak se mi nechce do práce.*“

„*Nemám moc kamarádů, protože tady jsou hlavně chlapi, se kterými já se moc nebavím. A někdy je ta práce těžká, musím vozit těžký kolečka, ale když už nemůžu, tak mi pomůžou. Blbý je to v zimě, protože chodíme hodně ven, když kydáme a vyvážíme to.*“

„*Bavit se s ostatními.*“

Často se jedná o venkovské či okrajové oblasti, ve kterých je horší dopravní spojení. Méně spojů klade vyšší nároky na časovou dochvilnost zaměstnanců, která je především u některých skupin velice náročná. Respondentka A uvedla: „*Když nestihnou autobus, kterej nejezdí moc často, tak se jde přes pole, a to je pro hodně z nich problém...*“

5.7.4 Přínosy a limity sociálního zemědělství pro zemědělce

Sociální zemědělství v sobě zahrnuje produkční a mimoprodukční složku. Díky mimoprodukčním aktivitám zemědělci posilují své místo ve společnosti, které bylo kvůli

intenzifikaci produkce a globalizace částečně narušeno. Ukazují veřejnosti, a to především dětem, jak vypadá tradiční práce v zemědělství. Nabízejí široké spektrum vzdělávacích a environmentálních aktivit. Větší množství aktivit může znamenat pro zemědělce více finančních zdrojů. Kromě ekonomických benefitů bylo velkým tématem, které se u respondentů opakovalo, téma pomoci. „...chtěli jsem dát pracovní příležitost dalším lidem....“

„Chtěla jsem vytvořit místo, které by dalo možnost lidem se sociálním znevýhodněním. ...přála bych si, aby ty projekty vznikaly v návaznosti na zemědělskou prvovýrobu, aby nevznikaly apriorně, vymyslím si zpracování vlny, koupím si pět ovcí, protože já díky tomu, že budu participovat na tom hospodářství svého muže, tak mi odpadne chov ovcí. On by staré ovce zabil, já je využiji pro výuku nebo pro Mobilní salaš. Vlna je pro mého muže odpad, já to využiji. Činnosti se stříháním ovcí využiji jako agroturistický program.“

Výše zmíněné tvrzení ukazuje, jak je důležitá provázanost mezi jednotlivými subjekty. Z výpovědí vyplývá, že spolupráce s jednotlivými zaměstnanci je dlouhodobá a míra fluktuace je velmi nízká. Tento fakt přispívá k úspoře času a nákladů, které jsou věnovány při zaškolování nových osob.

Kromě výhod respondenti zmínili i komplikace, se kterými se potýkají. Obecně lze říct, že se jedná především o finanční náročnost a vyšší požadavky na řízení a chod farem. U několika oslovených se také objevily problémy s nedostatkem půdy a pozemků, který brání většímu rozvoji zemědělských činností.

„Určitě je tady velká potřeba uzpůsobovat ten provoz a z těch chyb se potom učit a zapracovat je do toho chodu.“

„...jsme tady na pronajatém pozemku, takže toho nemůžeme moc vytvářet, ale snažíme se hlavně pro ty naše klienty.“

„Určitě to byla ohromná investice, která byla ztrátová. ...Přineslo to nějaké obtíže do manažerského řízení toho zařízení a taky zvýšené nároky na ten tým.“

5.7.5 Přínosy sociálního zemědělství pro společnost

Sociální farmy vytvářejí prostor pro setkávání osob. Usilují o zachování tradic a kulturního dědictví. Snaží se o rozšíření sociální struktury vesnické společnosti. Ukazují veřejnosti, jak moc je důležité mít pozitivní vztah k půdě, jak se o ni starat, aby sloužila i dalším generacím. Přínosy a limity je možné rozdělit do dvou kategorií, a to na ekonomické a sociální. Mezi ekonomické aspekty patří především nová pracovní místa, která farma přináší. Větší zaměstnaností se zvyšuje kupní síla v lokalitě. Osoby, které jsou zaměstnány, odvádějí ze své mzdy pojištění na sociální a zdravotní pojištění.

Respondent D uvedl: *„Myslím si, že to pomáhá komunitně, aby to naše zařízení bylo involvovaný do nějakýho širšího společenství, jako je ta nejbližší vesnice, městečko a tak. V tomhle tom to pomohlo, protože ty pracovní asistenti jsou přímo z okolí, takže se vytvořila pracovní místa.“*

Respondentka A: *„...taky mají práci, která skutečně znamená práci, mají pracovní smlouvu, dostávají plat a běží jim sociální a zdravotní, prostě jsou klasický zaměstnanci jako většina z nás. Finančně si určitě polepší.“*

Dále tvoří místo pro komunitní setkávání, obyvatelé zde mají možnost navazovat vztahy a obnovovat sociální strukturu vesnické společnosti. V neposlední řadě přispívá k obnově tradic. Na navštívených farmách se pořádají oslavy masopustu, Tříkrálové koledování, živý betlém aj. Respondentka E uvedla: *„Pořádáme exkurze, různé slavnosti pro veřejnost, osvětové akce a setkání s bio zelináři.“*

Mezi důležité aktivity, které sociální farmy poskytují veřejnosti, patří environmentální výchova. Díky ní mají děti možnost dozvědět se řadu informací a poznat zvířata a rostliny zblízka. Respondentka B uvedla: *„Každé úterý a středu jsou tady školy nebo školky, který jezdí na environmentální programy. Za ten rok se nám tady prosmejkne kolem 1000 dětí. Některý rok to bylo až 2000 dětí a zase vidí ty lidi, my je provádíme.“*

Ve výpovědích respondentů můžeme sledovat větší rozpor na téma spolupráce s okolními obyvateli. Někteří respondenti uvedli, že došlo ke zlepšení vztahů a vzájemné spolupráci. Díky pracovním aktivitám došlo také v blízkém okolí k destigmatizaci některých skupin

zaměstnanců. Jiné farmy však tento trend nezaznamenaly a spolupráce v okolí zatím není taková, jakou by si představovaly.

Respondenti E, A a D se vyjádřili následovně:

„Lidi z vesnice se zatím moc neangažují. Občas mám pocit, že i když jsme společnost 21. st., tak se na lidi s mentálním postižením nenahlíží rovnocenně a mají z toho strach. Jezdí sem nějaký školy a školky na stáže, ale z okolí jich zatím moc není.“

„My pomáháme obci, že vezmeme třeba náš traktůrek, co tady máme, oni někde vykáčí nějaký klacky, my jim pomůžeme, a ještě z toho máme klacky na zátop.“

„Vzhledem k tomu, že naše klientela je hodně stigmatizovaná, tak to někdy přináší ty obtíže. Proč tihle lidi by se měli léčit tady u nás, my je tady nechceme, tak tohleto zase trochu zlepšilo tu situaci. Zároveň to přineslo nějaký obtíže se sousedními majitelama pozemků, když nám utečou kozy, tak jim spasou nějakou trávu, ale to má možná dlouho emocionální historii.“

Obecně lze říct, že hlavní nevýhodou je počáteční kapitál. Většina sociálních farem na začátku potřebuje veřejnou podporu. Příkladem může být Gabriela Žitníková, spoluzakladatelka Venkovské školy Bludička, která se rozhodla založit nový sociální podnik Beránek s plandavým ouškem. Momentálně však nemá potřebný obnos peněz, který by zajistil dostatek času na zaučení nových zaměstnanců předtím, než podnik začne vykazovat zisk. Z tohoto důvodu se rozhodla využít crowdfundingovou platformu Hithit. Jedná se o platformu, která prostřednictvím hromadného financování umožňuje podpořit nový projekt. Přispět je možné nezištně nebo výměnou za nějakou službu nebo dárek. V případě Beránka s plandavým ouškem se jedná například o vlněný workshop, plstěné náušnice či program pro rodiny na farmě.

5.7.6 Současné problémy sociální zemědělství v České republice

Šestá vedlejší výzkumná otázka se zaměřuje na problémy, se kterými se sociální zemědělství potýká a které brání jeho rozvoji. V současné době je sociální zemědělství oficiálně realizováno na 35 farmách. Tyto farmy se k němu aktivně hlásí, naplňují jeho charakteristiky a rozvíjejí jej. V režimu ekologického zemědělství v roce 2017 v České republice hospodařilo téměř 4 400 zemědělců (Ministerstvo zemědělství České republiky, 2018). Pokud budeme vycházet z předpokladu, že právě tyto farmy, které dle rozlohy můžeme řadit mezi ty menší a velmi často i rodinného charakteru, jsou pro sociální zemědělství ideální, nabízí se otázka, proč není více

z nich zapojeno do sociálního zemědělství, a pokud ho praktikují, proč se k němu nehlásí. Velkým tématem, které se objevovalo u všech respondentů, bylo velké administrativní zatížení, obtížné pochopení u veřejných institucí a bankovních institucí při žádosti o úvěr.

Respondentka C uvedla:

„Problémy směrem k úřadům, když musíte předfinancovat projekt, a tím, že je to nové a navíc neznámé, tak vám žádá banka nepůjčí.“

Dalším problémem je nejistá finanční situace, kterou by ještě více ohrozilo projednávané navyšování minimální mzdy. Finanční problémy jsou spojeny s nedostatkem vlastních pozemků a půdy, které brání dalšímu rozvoji.

Respondent B uvedl: *„My nedosáhneme na dotaci, která by byla potřeba, protože to není naše, my máme smlouvu na rok, kdybychom měli smlouvu na 10 let, tak by se tady něco udělalo.“*

A v neposlední řadě je to chybějící legislativní ukotvení a systémová podpora, která by jasně definovala koncept sociálního zemědělství. Nejasná úprava s sebou přináší i nedostatečnou znalost tohoto konceptu.

Respondenti A a D uvedli:

„No já si myslím, že se k tomu spousta těch farmářů nehlásí, protože to vlastně nic není. Proč by se k tomu hlásili, když z toho vlastně nic nemůžou mít, ani o tom nevědí a v tom běžném provozu ani nezvládají se někam takhle cpát. Já si myslím, že by tomu hodně pomohlo, kdyby to mělo nějaký postavení a kdyby tam byly nějaký dotační tituly na podporu těch malých farmářů. Třeba na to zaměstnávání, na ty lidi a tak.“

„Je tu hodně restrikcí, je to svázaný hygienou, takže touhletou oblastí, kolik předpisů musím splňovat někdy, je to až nepochopitelný. No a možná ten byrokratickej systém není otevřený k nějakému podnikání, i když se politická garnitura tváří jinak, není to podporovaný.“

6 Diskuse

Diplomová práce se zabývala sociálním zemědělstvím v České republice. Zaměřovala se především na jeho přínosy a limity pro osoby se zdravotním a sociálním znevýhodněním, zemědělce a lokální společnosti. Z důvodu nedostatku česky psané literatury bylo pro vypracování teoretické práce využito velké množství internetových zdrojů a zahraničních autorů. Ačkoliv se jedná o koncept, který se rozvíjí již několik let, stále je poměrně neznámý. Mezi významné subjekty, které usilují o rozvoj, patří především Ministerstvo zemědělství. Pod svou záštitou pořádá praktické semináře, exkurze, koordinuje a vyjednává podmínky pro jednotlivé dotační programy a vydává vzdělávací příručky.

Z výzkumu vyplývá, že sociální zemědělství je vhodnou metodou sociální integrace osob do společnosti. Na farmách dochází k začlenění do kolektivu a nalézání nových sociálních vazeb. Toto zjištění potvrzuje i výzkum sociálních farem v České republice uskutečněný Moudrým, Chovancem a Hudcovou (2015). Práce v přírodě navíc umožňuje klidné pracovní prostředí, které nevytváří přílišný tlak na zaměstnance a má blahodárné účinky na psychiku. Vedoucí pracovníci i zaměstnanci se shodují, že velmi důležitou součástí je kontakt se zvířaty, který má na člověka terapeutický vliv a zároveň ho učí zodpovědnosti. Díky nově nabitým schopnostem dochází ke zlepšení psychického stavu a nárůstu sebevědomí. Sociální pracovníci vstupují do zemědělských subjektů nejčastěji prostřednictvím spolupráce farmáře a neziskové organizace. V ojedinělých případech je sociální pracovník přímým zaměstnancem farmy. Registrovaný poskytovatel sociálních služeb vypracovává individuální plán a napomáhá zaměstnancům rozvíjet se. Na zkoumaných farmách jsou poskytovány následující služby: pracovní terapie, chráněné bydlení, centrum denních služeb, sociální rehabilitace a sociálně aktivizační služby. Všechny oslovené subjekty poskytují neformálně sociální zemědělství již od svého počátku. Vnímají ho jako něco přirozeného, co má historicky danou tradici.

Z výpovědí respondentů vyplynulo, že sociální zemědělství zvyšuje sociální kapitál v lokalitě. Toto zjištění potvrzují výsledky Di Iacovo (2006), který se dlouhodobě zabývá sociálním zemědělstvím v Itálii. Čtyři navštívené farmy přispívají k budování komunity na venkově prostřednictvím environmentálních vzdělávacích programů, pořádají veřejné akce, usilují o obnovu tradic, produkují kvalitní výrobky a výtěžky. Všechny aktivity probíhají v režimu ekologického zemědělství a jsou šetrné k životnímu prostředí.

Ukazuje se, že největší limit, který brání rozvoji sociálního zemědělství, je neznalost konceptu a jeho nepřesné vymezení. Další nezbytná potřeba je větší podpora ze strany veřejných institucí. Může se jednat o podporu finanční, poradenskou či osvětovou. Jak uvádí Hudcová a kol. (2019), je důležité, aby veřejné instituce vnášely téma sociálního zemědělství do veřejné debaty a organizovaly vzdělávací akce.

Další velmi důležitou součástí sociálního zemědělství, která dle mého názoru chybí, je jeho propagace. Navštívené farmy nabízejí kvalitní a lokální výrobky a výpěstky, ale jejich marketingová propagace je velmi malá až téměř nulová. Jako příklad bych ráda uvedla Terapeutickou komunitu Karlov, která v rámci pracovní terapie vyrábí kozí sýry. Pokud bych se tuto informaci nedozvěděla v průběhu rozhovoru, je téměř nedohledatelná na internetových stránkách. Větší informovanost konzumentů by znamenala větší výnosy a stabilnější finanční situaci. Jako klíčové pro budoucí rozvoj vnímám vytvoření jednotného loga, které by označovalo produkty sociálního zemědělství. Inspirací může být značka, která označuje produkty ekologického zemědělství. Jednotné logo by reprezentovalo produkty, které pocházejí ze sociálního zemědělství. Dále by bylo vhodné navázat mezirezortní spolupráci mezi Ministerstvem zemědělství a Ministerstvem práce a sociálních věcí. Jejich spolupráce by vedla ke zlepšení podpory sociálního zemědělství.

Při opakování výzkumu bych se více zaměřila na velikost výzkumného vzorku. Podoba a aktivity farem se dle cílové skupiny zaměstnanců velmi liší a nemusí reflektovat situaci v České republice. Vývoj sociálního zemědělství v posledních letech zaznamenal výrazný progres, i přes to se stále řadíme mezi začínající země. Přínos této práce spatřuji především v představení současné podoby sociálního zemědělství a jeho překážek, které mu brání v rozvoji. Práce může sloužit jako základní vhled do problematiky zapojení osob se sociálním a zdravotním znevýhodněním do zemědělských aktivit. Je potřeba, aby se poskytovatelé sociálních služeb dozvěděli o přínosech, které sociální zemědělství přináší a více se zapojovali do jeho realizace. Další přínos shledávám v námětech na změny a zlepšení, které jsem zde nastínila.

Závěr

Diplomová práce se zaměřovala na sociální zemědělství. Teoretická část vymezila základní terminologii vztahující se k tématu. Popsala, co to je třetí sektor, čím se vyznačuje sociální podnikání a jaké rysy jsou charakteristické pro sociální podnik. Definovala základní myšlenkové proudy, ze kterých koncept vychází. Třetí kapitola se zaměřila na samotné sociální zemědělství. Nejprve definovala, co do něj spadá a jak je spojen se sociálními službami. Dále se věnovala jejím hlavním aktérům, modelům a způsobům financování. Představila některé projekty, které se v České republice sociálnímu zemědělství věnují a mohou být nápomocné pro zemědělce, odborníky či širokou veřejnost. V poslední kapitole se práce zaměřuje na příklady dobré praxe sociálního zemědělství v zahraničí.

Cílem empirické části bylo zjistit, jaký vliv má sociální zemědělství na začleňování osob se zdravotním a sociálním znevýhodněním do společnosti. K tomuto účelu byly využity polostrukturované rozhovory s vedoucími pracovníky a samotnými zaměstnanci pěti zemědělských sociálních farem. Vedlejší otázky se zaměřovaly na naplňování zákona o sociálních službách, motivaci zakladatelů, zkoumaly, jaké jsou přínosy a limity sociálního zemědělství pro zaměstnance, zemědělce a lokální komunitu.

Z interpretace dat vyplynulo, že ačkoliv je práce v zemědělském prostředí velice náročná, přináší nespočet výhod pro všechny zúčastněné. Osoby se zdravotním a sociálním znevýhodněním se prostřednictvím pracovní integrace začlenění do kolektivu, stanou se součástí týmu a naleznou nové sociální kontakty. Získají sociální a pracovní dovednosti. Díky nově nabitým schopnostem dochází ke zlepšení psychického stavu a nárůstu sebevědomí a důvěry ve vlastní schopnosti. Plnohodnotná práce umožní být součástí většinové společnosti a zlepšit jejich finanční situaci. Při jednotlivých aktivitách se bere zřetel na individuální potřeby a schopnosti zaměstnanců, kteří mají možnost využít profesionální pomoc, která je zajištěna prostřednictvím sociálního pracovníka. Tento pracovník je zaměstnancem farmy nebo partnerské spolupracující organizace. Znevýhodněné osoby se dostávají do kontaktu nejen s pracovníky farmy, ale i s většinovou společností, která navštěvuje farmy za účelem nákupu výpěstků či v rámci environmentální výchovy. Posilují se tak vztahy ve společnosti a dochází k destigmatizaci některých skupin. Koncept má také pozitivní vliv na venkovské oblasti, rozšiřuje nabídku sociálních služeb, vytváří nová pracovní místa, obnovuje sociální strukturu vesnické společnosti a usiluje o zlepšení vztahu člověka s přírodou. Jako největší nevýhoda se

ukázala neznalost konceptu. S tím je spojeno i jeho nedocenění ve společnosti. Tento fakt by mohl změnit dlouho chystaný zákon o sociálním podnikání, v němž by bylo zahrnuto i sociální zemědělství.

Seznam použité literatury

- APOLENKA z.s.: *Výroční zpráva 2017* [online]. 1.7.2018 [cit. 2019-11-18]. Dostupné z: [file:///C:/Users/zuzka/Downloads/apo_vyrocní-zpráva-2017_final\[2\]%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/zuzka/Downloads/apo_vyrocní-zpráva-2017_final[2]%20(1).pdf)
- AREAviva, z.s.: *Sdružení pro ekologii a zemědělství* [online]. [cit. 2019-10-26]. Dostupné z: <http://www.areaviva.cz/SDRUZENI/>
- CARITAS – Vyšší odborná škola sociální Olomouc [online]. 2013 [cit. 2019-10-29]. Dostupné z: <http://www.caritas-vos.cz/mo/studium/prakticke-vzdelavani>
- Cíle environmentální výchovy, vzdělávání a osvěty (EVVO) [online]. Znojmo, 2019 [cit. 2019-10-20]. Dostupné z: <http://www.sousoszn.cz/pro-zaky/informace-o-skole/enviromentalni-vychova/cile-environmentalni-vychovy-vzdelavani-a-osvety-evvo/>
- Co to jsou nestátní neziskové organizace (NNO)? [online]. 2016 [cit. 2019-10-15]. Dostupné z: <http://www.annojmk.cz/co-jsou-nestatni-neziskove-organizace-nno>
- Costs and Benefits of Social Farming: Report of the Social Farming Across Borders (SoFAB) Project*. 2014.
- Český statistický úřad: *Za sto let ubyla třetina zemědělské půdy* [online]. 2018 [cit. 2019-10-15]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/za-sto-let-ubyla-tretina-zemedelske-pudy>
- DI IACOVO, Francesco a Deirdre O'CONNOR. *Supporting policies for Social Farming in Europe: Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas*. Firenze: Arsia, 2009. ISBN 978-88-8295-107-8
- DI IACOVO, Francesco a Paolo PIERONI. *State of the art of “social farming” in Italy: (Social Services in Multifunctional Farms*. Pisa, 2006.
- DOHNALOVÁ, Marie. *Sociální ekonomika v evropeizaci českého hospodářství*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2006. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky). ISBN 8086729311.
- DOHNALOVÁ, Marie. *Sociální ekonomika, sociální podnikání: podnikání pro každého*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2012. ISBN 9788073572693.
- EMES – International Research Network: Who we are. EMES [online]. Belgium, 2019 [cit. 2019-06-19]. Dostupné z: <https://emes.net/who-we-are>
- ESFCR: *Podpora sociálního podnikání v ČR pokračuje*[online]. 2019 [cit. 2019-06-13]. Dostupné z: https://www.esfcr.cz/projekty-opz/-/asset_publisher/ODuZumtPTtTa/content/podpora-socialniho-podnikani-v-cr-pokracuje?inheritRedirect=false

- Etincelle: O nás* [online]. Praha, 2006 [cit. 2019-11-23]. Dostupné z: <http://etincelle.cz/index.php/o-etincelle>
- Federatie Landbouw en Zorg: Financiering* [online]. [cit. 2019-11-03]. Dostupné z: <https://www.landbouwzorg.nl/index.php?pagid=62&dg=zb>
- Fokus Praha, o.s.: Sociální ekonomika* [online]. [cit. 2019-05-15]. Dostupné z: <http://www.fokuslabe.cz/o-nas/socialni-ekonomika/>
- HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3674-854.
- HUDCOVÁ, Eliška, Jan MOUDRÝ a Tomáš CHOVANEC. *MOŽNOSTI ROZVOJE SOCIÁLNÍHO ZEMĚDĚLSTVÍ U POSKYTOVATELŮ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB*. Praha: Ministerstvo zemědělství, 2018. ISBN 978-80-87809-51-8.
- HUDCOVÁ, Eliška, Jan MOUDRÝ, Tereza VESELÁ a Tomáš CHOVANEC. *Sociální zemědělství a podnikání v českých regionech: inspirativní projekty, realizované workshopy, podpora vybraných aktivit z Programu rozvoje venkova*. Praha: Ministerstvo zemědělství, 2019. ISBN 978-80-7434-488-6.
- HUDCOVÁ, Eliška, Milada ŠTASTNÁ, Jan MOUDRÝ a Tomáš CHOVANEC. *PŘÍRUČKA PRO ZEMĚDĚLCE A VEŘEJNOU SPRÁVU V OBLASTI PODPORY A REALIZACE SOCIÁLNÍHO ZEMĚDĚLSTVÍ V ČR*. Praha, 2019.
- CHAVES, Rafael a José Luis MONZÓN. *Sociální ekonomika v Evropské unii: Evropský hospodářský a sociální výbor*. 2008.
- JABOK – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická: *Úvod do sociálního zemědělství* [online]. Praha, 2019 [cit. 2019-10-23]. Dostupné z: <https://www.jabok.cz/cs/dalsi-vzdelavani/uvod-do-socialniho-zemedelstvi>
- JOHANISOVÁ, Naďa. *Kde peníze jsou služebníkem, nikoliv pánem: výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku*. Ve Volarech: Stehlík, 2008. Jiná ekonomie. ISBN 9788086913056.
- Katedra agroekosystémů: Zemědělská fakulta Jihočeské univerzity v Č. Budějovicích* [online]. České Budějovice, 2019 [cit. 2019-10-23]. Dostupné z: <http://kaes.zf.jcu.cz/o-katedre/>
- Komunitně vedený místní rozvoj (CLLD): v programovém období 2014-2020: rozvoj ve všech oblastech*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2018. ISBN 978-80-7538-165-1.
- KRUTILOVÁ, Dagmar, Pavel ČÁMSKÝ a Jan SEMBDNER. *Sociální služby: tvorba a zavádění Standardů kvality poskytovaných sociálních služeb*. Tábor: ABENA, 2008. ISBN 978-80-254-3427-7.

- M. Van Dijk (Eds), Farming for Health. Green-care Farming across Europe and the United States of America. Springer, Dordrecht, pp. 163–179
- MATOUŠEK, O. 2003a. Slovník sociální práce. 1. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 2003. ISBN 80-7178-549-0.
- MATOUŠEK, Oldřich. Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0041-3.
- MOUDRÝ, Jan, Tomáš CHOVANEC a Eliška HUDCOVÁ. Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování ve venkovském prostředí. 2017.
- MOUDRÝ, Jan, Tomáš CHOVANEC a Eliška HUDCOVÁ. Sociální zemědělství pro laskavý venkov. Zemědělská fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.
- Multifunctional Agriculture in Europe - Social and Organic Impacts on Organic Farms: Social Farming in Europe* [online]. [cit. 2019-10-25]. Dostupné z: <https://www.maie-project.org/index.php-id=33&L=3.html>
- Multifunctional Agriculture: Implications for Policy Design* [online]. 2000 [cit. 2019-08-15]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/258375431_Multifunctional_Agriculture_Implications_for_Policy_Design
- Multifunctional Agriculture: Implications for Policy Design*. Norway, 2000 (21). ISSN 0802-9210.
- MULTIFUNCTIONALITY, OR MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE. *OECD* [online]. 2001 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1699>
- Podpora sociálně - integračních politik a služeb: Slovníček pojmů [online]. 2005 [cit. 2019-10-11]. Dostupné z: <http://www.epolis.cz/page.php?location=&menu=first&id=28>
- Podpora sociálního podnikání: Výzva k předkládání žádostí o podporu, Operační program Zaměstnanost*. Praha: MPSV, 2018.
- Podpůrný a garanční rolnický a lesnický fond, a. s.: Náplň činnosti* [online]. [cit. 2019-10-27]. Dostupné z: <https://www.pgrlf.cz/o-spolecnosti/napln-cinnosti/>
- REKTOŘÍK, Jaroslav. *Organizace neziskového sektoru: základy ekonomiky, teorie a řízení*. 3., aktualiz. vyd. Praha: Ekopress, 2010. ISBN 9788086929545.
- Sananim z.ú.: Terapeutická komunita Karlov (TKK) [online]. [cit. 2019-11-18]. Dostupné z: <http://www.sananim.cz/o-nas-1/terapeuticka-komunita-karlov-tkk.html>
- SEMPIK, Joe, Rachel HINE a Deborah WILCOX. *Green Care: A Conceptual Framework*. Loughborough University, 2010. ISBN 978 1 907382 23 9.

Slovníček - Evropské strukturální a investiční fondy (ESIF). *Oficiální internetová stránka Evropské unie* [online]. [cit. 2019-10-15]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/regional_policy/cs/policy/what/glossary/e/esif

Social Farming in Italy [online]. 2015 [cit. 2019-10-27]. Dostupné z: <https://socialfarmyouth.eu/good-practices/social-farming-in-italy/>

Social Farming in the Netherlands [online]. 2015 [cit. 2019-11-03]. Dostupné z: <https://socialfarmyouth.eu/good-practices/social-farming-in-the-netherlands/>

Sociální zemědělství v evropských zemích. Praha: Ministerstvo zemědělství, 2016. ISBN 978-80-7434-314-8.

Sociální zemědělství v Norsku [online]. 2019 [cit. 2019-10-28]. Dostupné z: <http://www.socialni-zemedelstvi.cz/aktuality/socialni-zemedelstvi-v-norsku/>

Sociální zemědělství: Sociální zemědělství ve vyšším vzdělávání – Social Farming in Higher Education (SoFarEDU) [online]. 2017 [cit. 2019-10-24]. Dostupné z: <http://www.socialni-zemedelstvi.cz/aktuality/socialni-zemedelstvi-ve-vyssim-vzdelavani-social-farming-in-higher-education-sofaredu/>

Socialni-zemedelstvi.cz: ASOCIACE SOCIÁLNÍHO ZEMĚDĚLSTVÍ, z.s. založena! [online]. 2017 [cit. 2019-10-29]. Dostupné z: <http://www.socialni-zemedelstvi.cz/aktuality/asociace-socialniho-zemedelstvi-z-s-zalozena/>

Socioeco.org: Social Economy Europe [online]. 2019 [cit. 2019-09-15]. Dostupné z: http://www.socioeco.org/bdf_organisme-478_en.html

Stanovisko EHSV NAT/539 (2012). Sociální zemědělství – ekologická péče a politiky v sociální a zdravotní oblasti [online]. Brusel. Dostupné z: https://webapi.eesc.europa.eu/documentsanonymous/ces1236-2012_00_00_tra_ac_cs.doc/content

Svobodného statku na soutoku, o.p.s. [online]. 2012 [cit. 2019-12-08]. Dostupné z: <https://www.svobodny-statek.cz/bio-dynamicke-zemedelstvi>

Svobodný statek na soutoku, o.p.s. [online]. 2012 [cit. 2019-12-15]. Dostupné z: <https://www.svobodny-statek.cz/bio-dynamicke-zemedelstvi/o-nas>

Tematická síť pro sociální ekonomiku: O nás [online]. [cit. 2019-06-12]. Dostupné z: <http://www.tessea.cz/tessea-o-nas/o-spolku-my-o-nas>

TOMAN, Miroslav. *Příručka pro žadatele o dotaci (příjemce dotace) v rámci státní dotační politiky vůči nestátním neziskovým organizacím z kapitoly Ministerstva zemědělství*. Praha, 2018.

WILCOX, Deborah. *Farming and Care across Europe: A Nuffield Farming Scholarships Trust Award 2007*. 2007.

WILSON, G. A. (2001): From productivism to post-productivism ... and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture. Transactions of the Institute of British Geographers

WØYEN, Anne Christin a Karl Asbjørn LILLE. *GREEN CARE IN NORWAY: Farms as a resource for the educational, health and social sector*.

WWOOF – World Wide Opportunities on Organic Farms: WHAT IS WWOOF? [online]. [cit. 2019-10-26]. Dostupné z: <https://wwof.net/#wwof>

Za sto let ubyla třetina zemědělské půdy. Český statistický úřad [online]. 13. dubna 2018 [cit. 2019-04-19]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/za-sto-let-ubyla-tretina-zemedelske-pudy>

Zemědělská usedlost Bludička [online]. 2019 [cit. 2019-12-08]. Dostupné z: <http://www.bludicka.wbs.cz/Pracovni-terapie.html>

ŽÍDKOVÁ, D. (2005): Ekonomickým rozvojem zemědělských podniků k jejich multifunkčnímu poslání. In: Svatoš, M. a kol.: Multifunkční zemědělství v regionálním kontextu. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého semináře. Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Praha, s. 14

LEGISLATIVA

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

Zákona č. 252/1997 Sb., o zemědělství

Zákon č. 435/2004 Sb., zákon o zaměstnanosti

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce

Law No. 141/2015, Social agriculture

Věcný záměr zákona o sociálním podnikání, pracovní verze

Seznam tabulek, obrázků a příloh

Obrázek č. 1: Sektory národního hospodářství. Zdroj: Evers, Laville, 2004

Obrázek č. 2: Green care aktivity. Zdroj: Sempik et. al., 2010

Obrázek č. 3: Mapa sociálních farem. Zdroj: portál socialni-zemedelstvi.cz

Obrázek č. 4: Schéma sociálního zemědělství. Zdroj: Sociální zemědělství pro laskavý venkov

Obrázek č. 5: Sféry sociálního zemědělství z pohledu vzdělávání. Zdroj: Sociální zemědělství v evropských zemích, 2016

Tabulka č. 1: Základní údaje o sociálních farmách

Příloha A – Scénář rozhovoru pro vedoucí pracovníky

Příloha B – Scénář rozhovoru pro zaměstnance

Přílohy

Příloha A Scénář rozhovoru pro vedoucí pracovníky

Představení tazatele, seznámení s cílem diplomové práce a účelem rozhovoru

Prohlášení informovaného souhlasu

Otázky:

Představení zařízení

1. Jak dlouho se věnujete soc. zemědělství?
2. Jak vnímáte koncept soc. zemědělství? (co do něj spadá)
3. S jakou cílovou skupinou pracujete?
4. Proč jste se rozhodli rozšířit zemědělské aktivity o sociální oblast? (nebo naopak sociální oblast o aktivity soc. zemědělství)
5. Spolupracujete s nějakou neziskovou organizací? Pokud ano, s jakou? (nebo naopak nez. organizace s farmou)
6. Jaké je personální obsazení zařízení?
7. Vypracováváte se zaměstnancem individuální plán? Pokud ano, čeho se týká?
8. Jaké aktivity a služby farma poskytuje?
9. Kdo zabezpečuje podporu zaměstnancům a jakým způsobem?
10. Co vám soc. zemědělství přineslo/vzalo?
11. Co přináší podle vás práce na farmě klientům? Vnímáte i nějaká negativa?
12. Jaké vidíte přínosy a limity sociálního zemědělství pro lokální společnost/mikroregion?
13. Jste členem nějakého společenství/networku?
14. Jaké služby dle zákona o sociálních službách využíváte? (připravit výčet)
15. Vnímáte výčet služeb jako dostačující? Pokud ne, jakou službu byste tam přidal/a.
16. Jaké aktivity uživatelé nejčastěji využívají?
17. Jaká je průměrná doba spolupráce se zaměstnanci/klienty?
18. Daří se zaměstnancům díky spolupráci s vámi zlepšit svoji situaci? Pokud ano, jak?
19. Vnímáte sociální zemědělství jako prostředek sociální integrace? Pokud ano, jak?
20. Jaká je provázanost služeb, spolupráce s komunitou a dalšími organizacemi?
21. Proč si myslíte, že v České republice není více sociálních farem?

22. Je něco, co by vám na současné situaci nevyhovuje a mohlo by to zlepšit postavení sociálního zemědělství?

Poděkování a ukončení rozhovoru.

Příloha B Scénář rozhovoru pro zaměstnance

Představení tazatele, seznámení s cílem diplomové práce a účelem rozhovoru

Prohlášení informovaného souhlasu

Otázky:

Představení respondenta (věk a bydliště)

1. Jak dlouho na farmu docházíte?
2. Měl/a jste předtím nějaké zaměstnání? Pokud ano, jaké?
3. Jakým aktivitám se na farmě věnujete?
4. Máte zpracovaný individuální plán?
5. Co se vám na práci na farmě líbí?
6. Je něco, co se vám na práci nelíbí? Co byste chtěl/a změnit?
7. Co je pro vás obtížné?
8. Na koho se můžete v případě potřeby obrátit/kdo je vám oporou?
9. Co vám farma přinesla dobrého? (kamarády, zajímavou práci, peníze, dovednosti, znalosti, příležitost být ve společnosti...)
10. Chtěl/a byste zde zůstat dlouhodobě?
11. Máte pracovní smlouvu? Pokud ano, na jak dlouho?
12. Co na vaši práci říká vaše rodina/nejbližší přátelé? (jak na to reagují)
13. Jaké máte vztahy s lidmi z vesnice/účastníte se společných akcí...?

Poděkování a ukončení rozhovoru.